

Ehl-i Sünnet ve Şia Tefsirlerinde İmametle İlgili Mezhebî Ön Kabullerin Yoruma Yansıması: el-Leyl 92/17 Ayeti Örneği

The Reflection of Sectarian Presuppositions Regarding Imamate in Sunni and Shi'i Exegesis: The Case of al-Layl 92:17

Abdullah KARACA¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Konya, Türkiye.
Asst. Prof., Selçuk University, Faculty of Theology, Konya, Türkiye.

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Bilgisi / Article Information

Atıf / Citation: Karaca, Abdullah. "Ehl-i Sünnet ve Şia Tefsirlerinde İmametle İlgili Mezhebî Ön Kabullerin Yoruma Yansıması: el-Leyl 92/17 Ayeti Örneği". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (Haziran 2026).318-344.
<https://doi.org/10.35415/sirnakiid.1855563>

ÖZET

Geliş Tarihi
03.01.2026.

Kabul Tarihi
18.03.2026.

Yayın Tarihi
15.06.2026.

Makalede el-Leyl 92/17. ayet Ehl-i Sünnet ve Şia arasındaki imamet polemik bağlamında ele alınmıştır. Literatürde bu ayetin imamet polemik bağlamında mukayeseli biçimde incelendiği çalışmalar sınırlı kalmıştır. Çalışmanın amacı, imamet hakkındaki mezhepsel kabullerin söz konusu ayetin tefsirinde hangi ölçüde belirleyici olduğunu tespit etmek, Sünnî-Şiî literatürde ayet bağlamında gündeme gelen tartışmaların naklî ve dilbilimsel uzantılarını analiz etmektir. Bu amaçla ayetin bağlamı kısaca ele alınmış; ardından Şiî ve Sünnî müfessirlerin yorumları mukayeseli bir yöntemle incelenmiştir. Şiî ahbârî ve usûlî ekollerden meşhur müfessirler incelenmiş, Sünnî müfessirlerden ise örneklem olarak seçilen bazı müellifler ele alınmıştır. Şiî tefsir geleneğinde ayetin Hz. Ebû Bekir hakkında nâzil olduğu kabulünden kaçınıldığı görülmüş, Ebû'd-Dahdâh rivayetinin öne çıkarıldığı tespit edilmiştir. Şiî tefsirlerde sûrenin Mekkilîği kabul edilmesine rağmen Medine'ye ait Ebû'd-Dahdâh kıssasının öncelenmesi, mezhepsel ön kabullerin tarihî verilerin önüne geçtiğini göstermektedir. Şiî müfessirler arasında usûlî yöntemi benimseyen bazı isimlerin mutedil bir tavır sergilediği görülmektedir. Ehl-i sünnet müfessirler ayette Hz. Ebû Bekir'in kastedildiği konusunda neredeyse ittifak etmiştir. Râzî ve İbn Teymiyye, ayette Hz. Ali'nin kastedilemeyeceğini ve Hz. Ebû Bekir'in ümmetin en faziletlisi olduğunu savunmuştur. Süyûtî özel bir risale yazarak dilbilimsel ve usûlî delillerle ayetin hususî olduğunu ispat etmeye çalışmıştır. İnceleme sonucunda, ayetin tefsirinde rivayet farklılıklarının yanı sıra kelâmî ve siyasî ön kabullerin de etkili olduğu görülmüştür. Bulgular, ayet bağlamında her iki tefsir ekolünde ileri sürülen izahların, imamet merkezli polemiklerin etkisinde kaldığını göstermektedir. Sonuç olarak ayetin lafzının umumî olduğu, ancak Hz. Ebû Bekir'in ayetteki övgü kapsamına kesin olarak dâhil bulunduğu belirtilmiştir. Fakat ayetin Hz. Ebû Bekir'in en üstün sahabî olduğuna delil teşkil etmediği vurgulanmıştır.

Keywords:

Tefsir, Ehl-i
Sünnet, Şia, el-Leyl
Sûresi, İmamet

ABSTRACT

**Date of
Submission**
03.01.2026.

Date of Acceptance
18.03.2026.

**Date of
Publication**
15.06.2026.

The article examines the Quranic verse al-Layl 92/17 within the context of the polemic over the imamate between Ahl al-Sunna and the Shī'a. In the existing literature, studies that comparatively analyze this verse within the framework of the imamate controversy remain limited. The aim of this study is to determine the extent to which sectarian presuppositions regarding the imamate shape the interpretation of the verse, and to analyze the transmitted and linguistic dimensions of the debates that arise in Sunnī and Shī'ī literature concerning this verse. For this purpose, the context of the verse is briefly addressed; subsequently, the interpretations of Shī'ī and Sunnī exegetes are examined through a comparative approach. Well-known exegetes from the Shī'ī Akhbārī and Uṣūlī schools are analyzed, while among Sunnī exegetes, certain authors selected as a sample are discussed. It has been observed that within the Shī'ī exegetical tradition, there is an avoidance of the view that the verse was revealed concerning Abū Bakr; instead, the report concerning Abū al-Dahdāh is brought to the forefront. In Shī'ī exegesis,

Keywords:

Qur'anic exegesis,
Ahl al-Sunnah,
Shi'a, Sūrat al-
Layl, Imāmate.

despite the sūra being accepted as Meccan, the prioritization of the narrative of Abū al-Daḥdāḥ—an event belonging to the Medinan period—demonstrates that sectarian presuppositions sometimes take precedence over historical data. Among Shi'i exegetes, some figures who adopt the Uṣūlī methodology appear to display a more moderate stance. Sunni exegetes, on the other hand, have almost unanimously held that the verse refers to Abū Bakr. Fakhr al-Dīn al-Rāzī and Ibn Taymiyya argued that the verse cannot refer to 'Alī and maintained that Abū Bakr was the most virtuous member of the Muslim community. Al-Suyūṭī even composed a special treatise attempting to demonstrate, through linguistic and uṣūlī arguments, that the verse has a specific referent. The examination shows that, in addition to differences in transmitted reports, theological and political presuppositions also played a role in the interpretation of the verse. The findings indicate that the explanations advanced in both exegetical traditions concerning the verse have been influenced by imamate-centered polemics. In conclusion, it is stated that the wording of the verse is general in scope; however, Abū Bakr is certainly included among those praised in the verse. Nevertheless, it is emphasized that the verse does not constitute definitive proof that Abū Bakr is the most virtuous of the Companions.

EXTENDED ABSTRACT

This article examines al-Layl 92:17 within the context of the imamate polemic between Ahl al-Sunnah and the Shi'a. Several factors have motivated the selection of al-Layl 92:17 as the focus of this study. The primary and basic reason is the evident influence of sectarian considerations on the approaches of certain Sunni and Shi'i exegetes to the verse. A more striking reason is the existence of intense debates between the two sects over this verse. For instance, al-Suyūṭī (d. 911/1505) authored a treatise entitled *al-Ḥabl al-Wathīq fī Nuṣrat al-Ṣiddīq* in order to demonstrate that verses 17–18 of the sūrah refer to Abū Bakr. In recent years, al-Ḥusaynī Āl al-Mujaddid has written a rebuttal article responding to al-Suyūṭī's treatise. It is also noteworthy that some exegetes, such as Makārim Shīrāzī, devoted special sections to this issue in their commentaries. Furthermore, discussions surrounding the verse extend to certain linguistic and methodological (uṣūlī) questions. Therefore, due to the verse's involvement in Sunni–Shi'i polemics, the seriousness of the debates surrounding it, and its implications for linguistic and methodological issues, this study aims to conduct a focused examination of the verse. The article first provides a brief overview of the context and general exegesis of the verse. The second section analyzes how Shi'i exegetes have interpreted the verse, followed by an examination of Sunni interpretations in the third section. In the fourth section, the approaches adopted by both sects in explaining the verse are critically evaluated. The study demonstrates that differences in transmitted reports and theo-political presuppositions have been decisive in the interpretation of the verse. In the Shi'i exegetical tradition, it is observed that Akhbārī exegetes avoid associating the verse with Abū Bakr and instead emphasize the narrative of Abū al-Daḥdāḥ. Although more moderate approaches are found among Uṣūlī exegetes, they likewise refrain from attributing the verse to Abū Bakr. Despite the general acceptance of the Meccan origin of the sūrah, the preference for the account of Abū al-

Daḥdāḥ—a Companion from the Medinan period—indicates that sectarian presuppositions have taken precedence over historical data. In the Sunni exegetical tradition, al-Layl 92:17 has largely been regarded as evidence for the virtue of Abū Bakr. In particular, scholars such as Fakhr al-Dīn al-Rāzī, Ibn Taymiyya, and al-Suyūṭī analyzed the verse in detail within the framework of debates on imamate and virtue. In explaining the verse, linguistic analyses, discussions on occasions of revelation, and principles of uṣūl al-fiqh were employed, and in some cases, the restriction of the verse to a specific figure was presented as a linguistic and methodological necessity. Al-Suyūṭī, who composed a separate treatise on the verse, advanced technically noteworthy arguments. Nevertheless, it should not be overlooked that the subject interpretations are closely tied to a polemical context and reflect a defensive stance. The explanations offered by al-Rāzī and al-Suyūṭī were shaped by certain presuppositions, preferences, and ongoing debates, and al-Suyūṭī's citation from al-Ṭabarī reflects a fallacy. Consequently, Sunni exegetes were also influenced by sectarian disputes in the interpretation of al-Layl 92:17. Overall, the verse constitutes a clear example of how debates over the imamate are reflected in Qur'anic exegesis. The influence of sectarian polemics is not confined to the selection of transmitted reports but extends to linguistic analyses and methodological principles as well. In the article, the influence of the imamate polemic on both Sunni and Shi'i exegetical literature is critically examined. It is stated that while the phraseology of the verse is general in scope, Abū Bakr is definitively included within the range of its praise. Although the verse is not directly related to the imamate debate, it constitutes a significant example of the impact of polemics on Qur'anic exegesis between the two parties.

GİRİŞ

İslam tarihinde ortaya çıkan ve günümüze kadar varlığını sürdüren tam teşekküllü müesses iki ana mezhebi ifade eden Ehl-i sünnet ve Şia arasında polemikler ve reddiyeler var olagelmıştır. Tarih boyunca iki mezhebin kendi doktrinlerini savundukları müstakil eserler ve karşı gruba yönelik reddiye içeren özel çalışmalar telif ettiği bilinmektedir. Söz konusu polemikler, mezhep mensuplarının kelim, fıkıh ve tefsir gibi İslami ilimlere dair eserlerinde de yer bulmuştur. Bu doğrultuda, söz konusu Ehl-i Sünnet - Şia polemiklerinin tefsir literatüründe de geniş bir yer bulduğu görülmektedir.

Ehl-i sünnet ve Şia arasındaki polemiklerden, başta imamet olmak üzere Ehl-i Beyt, ismet, beda, takiyye, rec'at gibi siyasî-kelamî konular ve abdestte ayakların meshi ile mu'ta nikahı gibi bazı fıkhi ihtilaflar tefsir eserlerinde yer almaktadır. İmamet/hilafet iki mezhep arasındaki en kadim kelamî-siyasî tartışma konusunu oluşturmaktadır. Şiî âlimler imamet-hilafet hakkının Hz. Ali'nin

olduğunu ayetler üzerinden delillendirmeye çalışırken, Ehl-i sünnet âlimleri de -Hz. Osman ve Hz. Ali arasındaki sıralama ihtilaflı olmakla birlikte- ilk dört halifenin hilafete geçiş sırasının aynı zamanda fazilet sıralamasına tekabül ettiği düşüncesiyle ayetlerden delil getirmeye çabalamıştır.¹

Tefsir akademisinde Ehl-i sünnet ve Şia arasındaki tartışmalar hakkında çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Örneğin Öztürk, *Tefsirde Ehl-i Sünnet - Şia Polemikleri* başlıklı eserinde iki mezhep arasındaki meşhur polemikleri mukayeseli biçimde sunmaya ve bu polemiklerin Kur'an'la sahici bir ilişkisinin bulunup bulunmadığını ortaya koymaya çabalamıştır. İki mezhep arasındaki tartışmalar belli bir konu veya ayet özelinde çeşitli makalelere de konu olmuştur.²

Bu makalede el-Leyl 92/17. ayet, Ehl-i sünnet – Şia arasındaki imamet polemiği bağlamında incelenecektir. Özellikle el-Leyl 92/17. ayetin örneklem olarak seçilmesinde iki temel etken vardır. İlk ve genel sebep, bazı Sünnî ve bazı Şîî müfessirlerin ayete yaklaşımlarında mezhepsel faktörlerin etkili olmasıdır. Daha dikkat çekici bir sebep, ayet hakkında iki mezhep arasında ciddi tartışmaların tarihte vuku bulması, günümüzde de bu polemiklerin güncelliğini sürdürüyor olmasıdır. Nitekim Süyûtî (ö. 911/1505) sûrenin 17-18. ayetlerinin Hz. Ebû Bekir'le alakalı olduğunu kanıtlamak için el-*Ḥablü'l-vesîk fî nuşreti's-Şiddîk* adlı bir risale yazmıştır. Geçtiğimiz yıllarda ise el-Ḥüseynî Âl el-Müceddid, Süyûtî'nin risalesine reddiye amacıyla bir makale yazmıştır.³ Yine Mekârim Şîrâzî gibi bazı müfessirlerin tefsirlerinde bu konuyla ilgili müstakil bahis açmaları⁴ da dikkat çekicidir. Ayrıca ayet hakkındaki tartışmalar bazı nahiv ve usul meselelerine uzanmaktadır.

İmamet konusu tefsir ilmi bağlamında çeşitli araştırmalara konu olmuştur. Bazı makale ve tebliğlerde belirli müfessirlerin imamet konusundaki yaklaşımı ve reddiyeleri özel yahut mukayeseli olarak ele alınmıştır.⁵ Konuyla ilgili tez çalışmaları da bulunmaktadır.⁶ Örneğin

¹ Mustafa Öztürk, *Tefsirde Ehl-i Sünnet - Şia Polemikleri* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 7-34.

² Şu makaleleri örnek olarak zikredebiliriz: Mesut Okumuş, “Şîî ve Sünnî Müfessirlerin Ehl-i Beyt'le İlgili Bazı Ayetlere Yaklaşımları Üzerine”, *Marife: Bilimsel Birikim* IV/3 (2004), 211-233; Abdurrahman Ensari, “Sünnî ve Şîî Tefsirlerde Nisâ: 4/24. Ayetin Yorumu Bağlamında Mut'a Nikahı”, *Şirnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* VIII/18 (Mart 2017), 113-137; Ahmet Yazıcı, “Hz. İbrâhim (a.s.) Takiyye Yaptı mı? Sâffât Sûresi 89. Ayet Bağlamında Sünnî ve Şîî Müfessirlerin Bakış Açıları”, *Uluslararası Hz. İbrahim (a.s.) ve Nübüvvet Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, ed. Atilla Yargıcı - Mahmut Öztürk (İstanbul: Nida Akademi, 2019), 2/153-171.

³ es-Seyyid Hasan el-Ḥüseynî Âl el-Müceddid, “Naḳḍu Risâleti'l-Ḥablü'l-Vesîk fî Nuşrati's-Şiddîk”, *Müessesetü Âl Beyt Tûrasûna* 3-4 (1416), 86-143.

⁴ Nâsır Mekârim eş-Şîrâzî, *el-Emsel fî tefsîri Kitâbillâhî'l-münzel* (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbu'ât, 2013), 15/290-291, 299-301.

⁵ Mustafa Öztürk, “İmam el-Mâtürîdî'nin Şîî İmamet Nazariyesiyle İlişkilendirilen Ayetler Ekseninde Şiilik Eleştirisi”, *Uluslararası Maturidilik Sempozyumu (Dünü, Bugünü ve Geleceği): Bildiriler*, ed. Sönmez Kutlu (Ankara: Ahmet Yesevî Üniversitesi, 2018), 126-142; Tehran Nuriyev, “Şîa ve Ehl-i Sünnet'e Göre İmâmet (Kummî ve İbn Kesîr Tefsirleri Çerçevesinde)”, *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* VI/2 (2020), 577-610; Hadiye Ünsal, “Tefsir-Te'vil Ayrımı Çerçevesinde İmam Mâtürîdî'nin Hz. Ebû Bekir'in İmametini Dayandığı Ayetler Üzerine Bir İnceleme”, *Orta Asya'dan Anadolu'ya İlimin Yolculuğu*, ed. Yakup Koçyiğit - Aitmat Kariev (Karabük: Karabük Üniversitesi

Boşnak, *el-Emsel* tefsiri özelinde çağdaş Şîî düşüncesinde imâmet inancının nasıl yorumlandığını ve bu doktrinin tefsir yöntemi üzerindeki belirleyici etkilerini analiz etmeyi amaçlamaktadır.⁷

Tespit edebildiğimiz kadarıyla söz konusu çalışmaların hiçbirinde el-Leyl 92/17. ayete değinilmemiştir. Yalnızca Öztürk, bazı çalışmalarında ayetin imamet konusunda delil olarak kullanıldığına ve mezhep tartışmalarının etkisini yansıttığına kısaca işaret etmiştir.⁸ Fakat Öztürk sadece Sünnî müfessirlerin bazı argümanlarına yer vermekle yetinmiştir. Çalışmamız polemğin her iki mezhep tefsirlerindeki etkilerini ele alması; konunun rivayet, nahiv ve usul bağlamındaki uzantılarına değinmesi açısından önem arz etmektedir.

Dolayısıyla el-Leyl 92/17. ayet, imamet tartışmaları bağlamında müstakil ve sistematik bir incelemeye konu edilmemiştir. Oysa söz konusu ayet, nüzûl sebebine dair rivayetler, nahvî unsurlar, mezhebî yaklaşımlar arasındaki yorum farklılıkları ve fıkıh usûlüyle irtibatlı çıkarımlar açısından çok katmanlı şekilde yorumlanmıştır. Bu yönüyle ayetin tefsirinde imamet tartışmalarının etkisinin ortaya konulması, mezhebî saiklerle şekillenen yorumların sadece Ehl-i sünnet dışı ekollere mahsus olmadığını; aksine Sünnî müfessirlerin de kendi kelâmî ve mezhebî kabulleri doğrultusunda ayeti yorumladıklarını göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Ayetin analizi, mezhep aidiyetinin tefsire nasıl yansıdığını net biçimde değerlendirmeye yönelik temsil gücü yüksek bir örnek sunacaktır. Bu çerçevede şekillenen çalışma, klasik ve modern tefsir eserlerinin metin merkezli söylem analizi ile farklı mezheplere mensup müfessirlerin yorumlarının karşılaştırılması esasına dayanmaktadır.

Öncelikle ayetin bağlamı ve tefsirine kısa bir göz atılacaktır. İkinci başlıkta Şîî müfessirlerin ayeti nasıl açıkladıkları ve akabinde üçüncü başlıkta Sünnî müfessirlerin ayete ilişkin değerlendirmeleri ele alınacaktır. Şîî ahabârî ve usûlî ekollerden önde gelen müfessirler incelenmiş, Sünnî müfessirlerden ise örneklem olarak seçilen bazı müellifler ele alınmıştır. Çalışmanın son bölümü ise her iki mezhebin ayetin izahında sergiledikleri farklı yaklaşımların kritiğine ayrılmıştır.

1. Ayetin Nüzûl Kronolojisi, Bağlamı ve Tefsirine Bir Bakış

Yayınları, 2021), 516-528; Fatih Özaktan, “İmâmet Düşüncesi Özelinde Ayyâşî Tefsiri ile Râzî Tefsirinin Karşılaştırılması”, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2021), 259-293.

⁶ Fuat Admı, *Kummî Tefsiri'nde İmamet Anlayışı* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020); Sabahattin Gümüş, *İsnâşeriyye Tefsir Geleneğinde İmâmetle İlişkilendirilen Âyetlerin Ahabârî ve Usûlî Yorumu* (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020).

⁷ Nagihan Ayşe Boşnak, *Çağdaş Şîî Tefsirinde İmâmet: el-Emsel fî Tefsîri Kitâbillâhi'l-Münzel Örneği* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024).

⁸ Öztürk, *Tefsirde Ehl-i Sünnet - Şîa Polemikleri*, 31, 33; Mustafa Öztürk, “Tefsirde Fahreddin er-Râzî”, *İslâm Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahreddin er-Râzî*, ed. Ömer Türker - Osman Demir (İstanbul: İSAM Yayınları, 2013), 303, 315.

Mushafta 92. sırada yer alan el-Leyl sûresi kronolojik sûre tertiplerinde Mekkî dönemin ilk yıllarında inen sûreler arasında yer almaktadır.⁹ Sûrenin Mekke’de indiğine dair İbn Abbas’tan gelen bir rivayet de bulunmaktadır.¹⁰ Zührî’nin (ö. 124/742) kronolojisinde, sekizinci sırada yer alan el-Leyl sûresinin el-A’lâ sûresinden sonra ve el-Fecr sûresinden önce yer aldığı görülür.¹¹

İbnü’l-Cevzî (ö. 597/1201) “Tamamı Mekke’de indirilmiştir; bu hususta âlimlerin ittifakı vardır” diyerek sûrenin Mekkî oluşuna dair Sünnî gelenek içinde genel bir kanı bulunduğuna işaret etmiştir.¹² Fakat Ebû Ubeyd’in (ö. 224/838) Medine’de inen sûreler hakkında Alî b. Ebî Talha’dan (ö. 143/760) naklettiği bir rivayette el-Leyl sûresi de zikredilmiştir.¹³ Ayrıca sûrenin bir kısmının Medenî olduğuna dair bir görüş de nakledilmiştir.¹⁴ Sûrenin Medenî olduğu yönündeki görüşler bazı ayetlerinin nüzûl sebebine dair nakledilen hurma ağacı kıssası sebebiyle olmalıdır.¹⁵

Muhteva ve şekilsel açıdan Mekkî özelliği göstermesi nedeniyle sûrenin tamamının veya bir kısmının Medenî olduğu görüşü tercihe şayan değildir. Ayrıca sûrenin bir kısmının Medine’de indiği kabul edilse dahi bu durumda sûrenin çoğunun Mekkî olduğu ve baş kısmının istisna edildiği söylenebilir.¹⁶ Dolayısıyla 17. ayetin Mekke döneminde nazil olduğu, hemen hemen ittifakla benimsenen bir görüştür.

Nüzûl sebebi rivayetlerine bakıldığında genelde ayetlerin Mekke’de Müslüman köleleri satın alıp azat ederek servetini Allah yolunda harcayan Hz. Ebû Bekir hakkında ve müşriklerin inkâr, zulüm ve cimriliği bağlamında indiği söylenmektedir. Hz. Ebû Bekir’in müşriklerin işkence ettiği köleleri satın alıp hürriyetlerine kavuşturması hakkında nâzil olduğu belirtilmektedir. Bazı rivayetlerde ilk dört ayet, bazı rivayetlerde ilk on ayet, bazı rivayetlerde dördüncü ayetten sûre sonuna kadar olan bölüm ve yine bir kısım nakillerde makalenin konusunu teşkil eden 17. ayetten sûrenin sonuna kadar olan bölümün Hz. Ebû Bekir hakkında indiği söylenmektedir. Bu rivayetlere paralel olarak, “Fakat kim cimrilik eder, kendini Allah’a muhtaç görmez ve en güzel sözü (kelime-i tevhidi) yalanlarsa biz

⁹ Esra Gözeler, “Mekkî-Medenî Sûre Tertipleri: Hz. Âişe, İbn Abbâs-Kurayb, Mucâhid ve Katâde Rivayetleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 58/1 (2017), 227, 232; Esra Gözeler, *Kur’an Ayetlerinin Tarihendirilmesi* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016), 284, 293-294; Hadiye Ünsal, *Erken Dönem Mekkî Sûrelerin Tahlili* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 85-119.

¹⁰ Abdurrahmân Celâlüddîn es-Süyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr fi’t-tefsîr bi’l-me’sûr* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 2011), 8/536.

¹¹ İbn Şihâb ez-Zührî, *en-Nâsîh ve’l-Mensûh – ve Tenzilü’l-Kur’ân bi-Mekke ve’l-Medîne*, thk. Hâtîm Sâlih ed-Dâmin (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1418/1998), 37.

¹² Ebû’l-Ferec İbnü’l-Cevzî, *Zâdû’l-mesîr fi’l-ilmî’t-tefsîr*, thk. Züheyr eş-Şâvîş (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1423/2002), 1558.

¹³ Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, *Fezâilü’l-Kur’ân*, thk. Mervân el-Atiyye vd. (Dimaşk/Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1995), 365.

¹⁴ Ebû Muhammed İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz fi tefsîri’l-Kitâbi’l-Azîz*, thk. Abdusselâm Abdüşşâfi Muhammed (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2001), 5/490.

¹⁵ Celâleddin es-Süyûtî, *el-İtkân fi’l-’Ulûmi’l-Kur’ân*, thk. M. Ebu’l-Fazl İbrâhim (Mısır: el-Hey’etü’l Mısriyye, 1974), 1/52-53.

¹⁶ İbn Akile el-Mekkî, *ez-Ziyâde ve’l-ihsân fi’l-’Ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Safâ Hakkı vd. (Şârika: Câmiatü’ş-Şârika, 1427/2006), 1/242.

de onu en zor olana kolayca iletiriz. Cehenneme yuvarlandığı zaman, malı ona fayda vermez.”¹⁷ ayetlerinin Ebû Cehil (ö. 2/624), Ümeyye b. Halef (ö. 2/624), Übey b. Halef (ö. 3/625) gibi müşriklere göndermede bulunduğu belirtilmektedir.¹⁸ Yine bu doğrultuda “O ateşe, ancak yalanlayıp yüz çeviren en bedbaht kimse girer.” ayetlerinde¹⁹ de Ümeyye b. Halef ve onun gibi müşrikler kastedilmektedir.²⁰

Ayetlerin nüzûl sebebi hakkında genelde Hz. Ebû Bekir ve Mekke dönemine referans yapılırsa da farklı nakiller ve görüşler de mevcuttur. İbn Kesîr’in (ö. 774/1373) İbn Ebî Hâtim’den (ö. 327/938) naklen İbn Abbas’tan aktardığı bir rivayete göre, bir adamın hurma ağacına ait bir dal, yoksul ve çoluk çocuk sahibi salih bir kimsenin evine sarkmakta; hurma sahibi bu insanların düşen hurmaları almalarına izin vermemektedir. Durum Hz. Peygamber’e (s.a.v.) iletilince o, hurma sahibine bu ağacı vermesi karşılığında cennette bir hurma ağacı vaat eder; ancak söz konusu kimse bunu kabul etmez. Konuşmaya şahit olan başka bir kişi, ağacı kırk hurma ağacı karşılığında satın alır ve fakir aileye bağışlar. el-Leyl sûresinin tamamı bu olay üzerine nazil olmuştur. İbn Kesîr bu rivayetin oldukça zayıf olduğunu belirtir.²¹ Begavî (ö. 516/1122) hurma ağacını satın alıp fakir aileye bağışlayan kişinin Ebü’d-Dahdâh olduğunu belirterek bu kıssayı sûrenin ilk on ayetinin nüzûl sebebi olarak zikreder. Bu tefsire göre “Fakat kim cimrilik eder, kendini Allah’a muhtaç görmez” mealindeki sekizinci ayette hurma ağacının sahibi Medineli müslüman sahabe kastedilmektedir.²² Bu sebeple ayetin Ebü’d-Dahdâh hakkında indiği görüşü, sûrenin bir kısmının Medenî olduğu yönündeki yaklaşımla uyumludur.²³

Sûrenin, makalenin konusunu teşkil eden son ayetlerinde malını arınmak için veren ve bunu hiçbir dünyevî karşılık veya minneti ödemek amacıyla değil, yalnızca Allah’ın rızasını kazanmak için yapan takva sahibi kimse(ler)den bahsedilir. Ayetlerin Hz. Ebû Bekir hakkında indiğini kabul eden müfessirlere göre Kureyşliler, Hz. Ebû Bekir’in Bilâl’i azat etmesini, mukabil bir iyilik veya

¹⁷ el-Leyl 92/8-11.

¹⁸ İbn Cerîr et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-‘Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru Hecr, 2001), 24/479-480; el-Ferrâ’ el-Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, thk. Abdurrezzak el-Mehdî (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabiyye, 1999), 5/262; Müsâ’id b Süleymân et-Tayyâr vd., *Mevsû’atü’t-tefsîri’l-me’sûr* (Cidde: Dâru İbn Hâzm, 2017), 23/295, 307-310, 315.

¹⁹ el-Leyl 92/15-16.

²⁰ Ebû Abdillâh el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-aḥkâmi’l-‘Kur’ân*, thk. Ahmed el-Berduni - İbrâhim el-İtfiyyîş (Kahire: Daru’l-Kütübî’l-Misriyye, ts.), 20/87.

²¹ Ebû’l-Fidâ’ İbn Kesîr, *Tefsîrû’l-‘Kur’ânî’l-‘azîm*, thk. Sâmî b. Muhammed es-Selâme (Riyad: Dâru Taybe, 1999), 8/419-420.

²² el-Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 5/263.

²³ İbn Atıyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, 5/491. Burada nadir bir görüşe de işaret etmeliyiz. İbn Ebî’l-Hadîd (ö. 656/1258), ayetin Mus’ab b. Umeyr hakkında indiği yönünde bir görüş aktarmaktadır. Bk. İbn Ebî’l-Hadîd, *Şerḥu Nehci’l-belâğa*, thk. Muhammed Ebû’l-Fazl İbrâhim (Kum: Müessesetü ‘İsmâ’iliyyân, 1385), 13/273. Fakat bu görüş tefsir eserlerinde yer bulmamış ve yaygınlaşmamıştır.

bir menfaat karşılığında yaptığını iddia etmiş, bu ayetler ise bu iddiayı reddetmek üzere nazil olmuştur.²⁴

Me'âni'l-Kur'ân müelliflerinden bir kısmı, 15. ve 17. ayetlerdeki الْأَشَقَّى ve الْأَتَقَى kelimelerinin asıl kullanımları olan ism-i tafdil değil sıfat-ı müşebbehe anlamına geldiğini söylemiştir. Buna göre kelimeler, “en bedbaht” ve “en müttaki” yerine “bedbaht” ve “müttaki” anlamlarına gelmektedir.²⁵

2. Şîî Müfessirlerin Ayete Yaklaşımı

Bilindiği üzere, İmâmiyye tefsir ekolünün ilk halkası, mezhep imamlarının öğrencilerinden oluşmaktadır. Şia'ya göre on ikinci imamın hicri 329 yılında büyük gaybete çekilişinden sonraki yetmiş yıllık zaman dilimi, Şîî müfessirlerin ikinci halkasını oluşturur. Bu süreçte Şîî tefsirler genelde imamlardan gelen rivayetlerin naklini içermiştir. Hicri dördüncü asrın sonlarına kadar, imamlardan gelen rivayetleri temel alan Ahbârîlik ekolü hâkim iken hicri 5-10. asır arasındaki süreçte akıl ve içtihadı önem veren Usûlî düşünce öne çıkmıştır. Hicri 11-12. asırlarda Ahbârîlik düşüncesi hâkim olmuş, 12. asrın sonlarına doğru Usûlîler tekrar etkin hale gelmiş ve bu durum günümüze kadar devam etmiştir.²⁶ Şîî tefsir geleneğinin meseleye bakışını tam olarak ortaya koymak için her dört döneme ait eserlere göz atmak gerekmektedir.

Şîî müfessirlerin görüşlerini aktarmadan önce, bir risaleye ve bir tefsir yazmasına işaret etmek yerinde olacaktır. Şia'nın imamlarından Ca'fer es-Sâdık'a (ö. 148/765) nispet edilen bir tefsir eseri ve bir münazara nüshasında dikkat çekici ifadeler mevcuttur. Ca'fer es-Sâdık'a nispet edilen tefsirde el-Leyl 92/5. ayetin Hz. Ebubekir ve ona tabi olan evliya hakkında indiği belirtilmektedir. Makalemizin konusunu teşkil eden 17. ayette, müttaki kimsenin üç tür olduğu söylenmekte (dünyayı boşayan-terk eden, hevayı boşayan-terk eden ve nefsi boşayan-terk eden) ve bunlardan ilki Hz. Ebubekir'le örneklendirilmektedir.²⁷

Münazara risalesinde ise Râfizî bir kişi “Peygamberden sonra en hayırlı kimdir?” diye sorar ve Ca'fer es-Sâdık “Hz. Ebubekir” cevabını verir. Münazara esnasında Râfizî, Bakara 2/274. ayetin Hz. Ali hakkında nazil olduğunu ileri sürer. Ca'fer es-Sâdık ise buna karşılık Kur'an'da Hz. Ebû Bekir'e dair daha kapsamlı ve üstün bir medhin bulunduğunu savunur. el-Leyl sûresinin başından

²⁴ İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 5/492.

²⁵ Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. el-Muşennâ et-Teymî, *Mecâzu'l-Kur'ân*, thk. Aḥmed Ferîd el-Mezîdî (Beyrut: Dâru'l-Kütüb'l-İlmiyye, 1427/2006), 291; el-Kurtubî, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Kur'ân*, 20/88.

²⁶ Aslan Habibov, “Şii Tefsir Geleneği”, *Tefsire Akademik Yaklaşımlar*, ed. Mehmet Akif Koç - İsmail Albayrak (Ankara: Otto Yayınları, 2015), 1/59-64.

²⁷ Ca'fer b. Muhammed es-Sâdık, *Tefsîru'l-Kur'ân* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nafiz Paşa, no 65), 131b-132a.

sonuna kadar olan ayetlerin Hz. Ebû Bekir'e işaret ettiğini ve sûredeki sıfatların ona ait olduğunu vurgular.²⁸

Ca'fer es-Sâdık'a atfedilen bu tefsir ve münazara risalesi hakkında klasik kaynaklarda bir kayıt mevcut değildir. Gördük'e göre tefsir eserinin "Cafer es-Sâdık'a ait olduğunu ispatlamak ne denli zorsa, bütünüyle ona ait olmadığını söylemek de o kadar zor hatta imkansızdır". Eserin bir kısmının dahi olsa Ca'fer es-Sâdık'a ait olması kuvvetle muhtemeldir.²⁹ Münazarayı tahkik eden Şibl, risalenin senet açısından güvenilir olduğu kanaatindedir.³⁰ Fakat söz konusu tefsir ve münazara rivayeti, Şîi müfessirler nezdinde yankı bulmamıştır. Örneğin Hıdır Muhammed Nebhâ, Ca'fer es-Sâdık'ın tefsir rivayetlerine dair hazırladığı derlemeye el-Leyl sûresine yer vermemiştir. Ayrıca Ca'fer es-Sâdık'a atfedilen sûfi tefsirin asılsız olduğunu iddia etmiştir.³¹ Bazı araştırmacılar da bahsi geçen münazara risalesinin senedinin mevsukiyetinin tespit edilemediğini belirtmiş, muhteva açısından da kabul edilebilir olmadığını söylemiştir.³² Dolayısıyla Ca'fer es-Sâdık'a nispet edilen bu tefsiri ve münazara kaydını, Şîi tefsir edebiyatında el-Leyl 92/17. ayetin Hz. Ebubekir'e işaret ettiğinin kabul edildiği bir kaynak olarak kabul etmek mümkün değildir.

Şia mezhebinin ilk müfessirlerinden Ayyâşî (ö. 320/932 [?]) tefsirinde el-Leyl sûresi manen kısaca açıklanmakta, sebep-i nüzûl ve ayetlerde kastedilen şahıslar hakkında herhangi bir izah yer almamaktadır.³³ Erken dönemin meşhur Şîi müfessirlerden Kummî (ö. 329/941) ise sûrenin beşinci ayetinin başında Ebü'd-Dahdâh rivayetine yer verip sûrenin sonuna kadar tüm ayetlerin onun hakkında indiğini söylemiştir. Ayrıca sûredeki bazı sıfatları ve ifadeleri Ehl-i beyt ile düşmanlarına atfetmiştir.³⁴

Usûlî ekolün kurucu isimlerinden Tûsî (ö. 460/1067), el-Leyl sûresinin Mekki olduğunu söyler. Fakat 5-10. ayetlerin sebep-i nüzûlünün Ebü'd-Dahdâh ve Semüre b. Habîb (ö. 50/670) olduğunu zikreder. Makalemizin konusunu oluşturan son ayetlerde ise sadece mana üzerinde durup, sebep-i nüzûl ve kastedilen şahıslar meselesine girmez.³⁵

²⁸ Ali b. Abdülazîz el-Ali Âl Şibl (thk.), *Munâzaratu Ca'fer b. Muhammed es-Sâdık me'a'r-Râfizî fi't-tefdîl beyne Ebî Bekr ve 'Alî radiyallâhu 'anhumâ* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, ts.), 108-113.

²⁹ Yunus Emre Gördük, *İmam Cafer es-Sâdık'a İsnat Edilen Tasavvufî Tefsir ve Metodu* (Urfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010), 120-124.

³⁰ Şibl (thk.), *Munâzaratu Ca'fer*, 50-51.

³¹ Hızır Muhammed Nebhâ, *Tefsîri'l-İmâm Ca'fer es-Sâdık ve yelîhi Hurâfetu't-tefsîri's-sûfi 'inde'l-İmâm es-Sâdık* (Beyrut: Dâru'l-Hâdî, 1428/2007), 136, 141-158.

³² es-Seyyid Ali el-Mîlânî, "Medâ Sıhhati'l-Münâzarati'l-Vâkıa beyne'l-İmâm es-Sâdık aleyhi's-selâm ma'a Ehadi'r-Râfida", *Şebketü Râfid - el-Akâidi'l-İslâmiyye* (Erişim 26 Aralık 2025).

³³ Ebü'n-Nadr el-Ayyâşî, *et-Tefsîr*, thk. Kısmü'd-Dirâsati'l-İslâmiyye (Kum: Müessesetü'l-Bi'se, H. 1420), 3/171.

³⁴ Ebu'l-Hasen el-Kummî, *Tefsîru'l-Kummî* (Kum: Müessesetü'l-İmâm el-Mehdî, H. 1435), 3/1161-1163.

³⁵ Ebü Ca'fer et-Tûsî, *et-Tibyân fi tefsîri'l-Kur'ân* (Kum: Müessesetü'n-neşri'l-İslâmî, H. 1431), 11/622-627.

Tabersî (ö. 548/1154) el-Leyl sûresinin Mekkî olduğunu belirtir. Sûrenin 5–10. ayetleri bağlamında öncelikle Ebû'd-Dahdâh rivayetini naklederek sûrenin söz konusu olay hakkında indiğini ifade eder. Akabinde Hz. Ebû Bekir hakkındaki rivayeti de ayrıntıya girmeden zikreder. Ancak ayetlerin belirli bir şahsa tahsis edilmesi yerine lafzın umûmî anlamı çerçevesinde ele alınmasının daha evla olduğunu vurgular. Sûrenin son ayetlerinde ise sebep-i nüzûl ve ayetlerin hangi şahıslar hakkında indiği gibi hususlara değinmemiştir.³⁶

Ebû'l-Fütûh er-Râzî (ö. 550/1155) Farsça kaleme aldığı tefsirinde sûrenin Mekkî olduğunu belirtmiştir. İlgili ayetlerin Hz. Ebû Bekir hakkında indiği yönündeki rivayeti zikretmekle birlikte, Ebû'd-Dehdâh hakkında nakledilen nüzûl sebebini tercihe şayan bulmuştur. Ona göre sûrede övülen nitelikler Ebû'd-Dehdâh'ı, buna karşılık yerilen cimrilik ve inkâr nitelikleri ise hurma ağacını vermekten kaçınan ensarlı şahsı temsil etmektedir. Râzî bu ikinci kişinin mümin olarak değerlendirilemeyeceğini, münafık olması gerektiğini ifade eder.³⁷

İkinci Ahbârî dönemin önde gelen temsilcilerinden Feyz-i Kâşânî (ö. 1090/1679) sûrenin Mekkî olduğunu belirterek başladığı açıklamalarında, Hz. Ebû Bekir'i hiç anmaksızın Ebû'd-Dehdâh hakkındaki rivayetleri zikrederek ayetlerde yer alan övgülerin ona, yergilerin de hurma ağacı sahibine ait olduğunu belirtir.³⁸ Bahrânî'nin (ö. 1107/1696) rivayet tefsirinde el-Leyl sûresinin başlığında "Mekkî" ifadesi geçer. Nüzûl sebeb-i olarak Ebû'd-Dehdâh hakkındaki anlatıları ve Küleynî'nin (ö. 329/941) *el-Kâfî*'sinden naklen, önceki tefsirlerde yer almayan bir rivayeti nakleder. Rivayette Resûlullah (s.a.v.) bir adama "Sübhânallâh, elhamdülillâh, lâ ilâhe illallâh, Allâhu ekber" zikrinin her bir kelimesinin karşılığında cennette ağaçlar dikileceğini bildirir. Bunun üzerine adam bahçesini Allah rızası için infak ettiğini bildirir ve el-Leyl sûresinin 5–7. ayetleri nazil olur. el-Leyl 92/17-21 ayetler için ise bir rivayette Hz. Ali ve ona tabi olanların, bir diğer rivayette de Hz. Peygamber'in ve ona tabi olanların kastedildiği söylenir. Bu ikinci rivayette ilginçtir ki sıfat cümlesi olan 18. ayette (الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّى) Hz. Ali'den bahsedildiği belirtilir. Sûre sonunun yine Hz. Peygamber'e işaret ettiği söylenir. Hz. Ebu Bekir'in adı sûrede geçmez.³⁹ Huveyzî (ö. 1112/1700) de tefsirinde sadece Ebû'd-Dehdâh hakkındaki rivayetlerle yetinmiştir.⁴⁰

³⁶ Emînü'l-İslâm et-Tabersî, *Mecme'u'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'ân* (Beyrut: Dârü'l-Murtezâ, 1427/2006), 10/288-291.

³⁷ Ebû'l-Fütûh-e Râzî, *Ravzü'l-cinân ve ravhü'l-cinân fi tefsiri'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ca'fer Yâhakî (Meşhed: Âstân-e Kuds-e Razavî – Bunyâd-e Pejûheşhâ-ye İslâmî, 1376), 20/299-305.

³⁸ el-Feyz el-Kâşânî, *eş-Şâfi fi tefsiri'l-Kur'ân*, thk. es-Seyyid Muhsin el-Hüseynî el-Emînî (Tahran: Dârü'l-Kütübü'l-İslâmiyye, H. 1419), 7/495-498.

³⁹ es-Seyyid Haşim el-Bahrânî, *el-Burhan fi tefsiri'l-Kur'ân*, thk. Heyet (Beyrut: Muessesetu'l-A'lemî li'l-Matbuât, 1427/2006), 8/302-308.

⁴⁰ Abdüali b. Cum'a el-Ârûsî el-Huveyzî, *Tefsîru Nûri's-Sekaleyn*, thk. es-Seyyid Ali 'Âşûr (Beyrut: Müessesetü't-Tarîhi'l-Arabî, 2001), 8/215-220.

İkinci Usûlî dönemden, sûrenin Mekkî olduğunu kaydeden Sultan Ali Şâh'a (ö. 1327/1909) göre ayetler Ebû'd-Dehdâh hakkında nazil olmuştur. Ancak müellif, lafzın genel olduğunu vurgulayarak beşinci ayeti Hz. Ali (r.a.) ile, "cimrilik eden ve kendini müstağni gören" kimseyi ise onun düşmanları ile ilişkilendirir. Bununla birlikte, bazı âlimlerin ayetlerin Hz. Ebû Bekir hakkında indiğini belirttiklerini zikreder; ancak bu görüşü tercihe şayan bulmadığını belirtir.⁴¹

Ehl-i sünnet ile Şîa arasında yakınlaşmayı sağlamaya yönelik çabalarıyla tanınan Muğniyye (ö. 1979), el-Leyl sûresinin Mekkî olduğunu söyleyerek açıklamalarına başlamaktadır. O, daha çok sûrede yer alan mesajları ileri sürmekte, ayetleri genel olarak açıklayıp belli şahıslardan söz etmemektedir. التقي kelimesinin التقي anlamına geldiğini belirtmektedir. Sûrenin sonunda Muhammed Abduh'un (ö. 1905) şu sözlerini alıntılar ve onaylamaktadır: "Müfessirler burada nüzûl sebeplerine dair rivayetler aktarmış ve bu ayetlerin Ebû Bekir hakkında nazil olduğunu belirtmişlerdir. Sahih kaynaklarda buna dair bir şey bulunduğu zaman, onu tasdik etmemize engel olacak bir durum yoktur; ancak ayetlerin manası yine de umumîdir." Dolayısıyla Muğniyye, ayetlerin genel olduğunu fakat Hz. Ebu Bekir hakkında inmiş olabileceğini kabul etmektedir.⁴² O, *et-Tefsîrû'l-mübîn* adlı muhtasar tefsirinde de sûreyi açıklarken şahıs ismi zikretmemektedir.⁴³

Tabâtabâî'ye (ö. 1981) göre el-Leyl sûresi siyakı açısından Mekkî veya Medenî olmaya elverişlidir. Sûrenin son ayetleri anlam bakımından genel bir muhtevaya sahiptir. ayetlerin özel bir sebep üzerine nazil olması buna engel değildir. التقي kelimesi mutlak anlamda insanların en takvâlisi anlamına gelmemektedir. Farklı türden sakınmalar (can, mal, fakirlik vb.) içinde Allah için malını infak ederek ahiret kaybından sakınan kimse, bu yönüyle diğerlerinden daha takvâlî kabul edilmiştir. Buradaki üstünlük, infak etmeyen ama başka dünyevî tehlikelerden sakınan ya da salih amelleri olup malını vermeyen kimselere nispetledir. Müfessir, Ebû'd-Dehdâh'la ilgili rivayeti sahih nüzûl sebebi olarak aktarır ve ayetlerin bu olay bağlamında indiğini kabul eder. Buna karşılık, Ehl-i sünnet'e göre sûrenin Hz. Ebû Bekir hakkında indiğine dair ittifak düzeyinde rivayetlerin bulunduğunu belirtir. Râzî'nin (ö. 606/1210) Şîa'ya ayetlerin Hz. Ali hakkında indiği görüşünü atfettiğine değinir. Fakat Şîi kaynaklarda aslında ayetlerin Ebû'd-Dehdâh hakkında indiği görüşünün muteber kabul edildiğini, Râzî'nin işaret ettiği rivayetin senet ve ayetlerin nazmı

⁴¹ Sultân 'Alî Şâh, *Beyânü's-se'âde fî makâmâtî'l-ibâde* (Beyrut: Muessesetu'l-A'lemî li'l-Matbuât, 1408/1998), 4/257-260.

⁴² Muhammed Cevâd Muğniyye, *et-Tefsîrû'l-kâşif* (Beyrut: Dâru'l-Envâr, ts.), 7/572-576; krş. Muhammed 'Abduh, *Tefsîru cüz'i 'Amme* (Kahire: Matba'atü Mısır, 1341), 107-108.

⁴³ Muhammed Cevâd Muğniyye, *et-Tefsîrû'l-mübîn* (Beyrut: Müessesetü 'İzzî'd-Dîn, 1403/1983), 810-811.

bakımından zayıf olduğunu vurgular.⁴⁴ Tabâtabâî'nin andığı bu rivayet, Bahrânî'nin tefsirinde son olarak işaret ettiğimiz görüştür.

Mekârim Şîrâzî'ye göre el-Leyl sûresi Mekkîdir ve Mekkî sûrelerin tüm özelliklerini taşımaktadır. O, sûrenin nüzûl sebebi olarak Ebû'd-Dehdâh kıssasını zikreder. Sûrenin sonunda konumuzu ilgilendiren özel bir bahis açar. Râzî'nin Ehl-i sünnet müfessirlerinin ittifakla sûrenin Hz. Ebû Bekir hakkında indiğini benimsediği iddiasını tarihî ve ilmî açıdan problemli bulduğunu söyleyerek buna dair itirazlarını şöyle dile getirir: 1. Aralarında Kurtubî olmak üzere birçok Sünnî müfessir, sûrenin tamamının Ebû'd-Dehdâh hakkında indiğini kabul etmiştir. 2. Şî'lerin tamamının ayetin Hz. Ali hakkında indiği görüşünü benimsediği iddiası da doğru değildir. Zira birçok Şî' müfessir, sûrenin nüzûl sebebi olarak Ebû'd-Dehdâh kıssasını nakletmiştir. Ca'fer es-Sâdık'tan ayetlerde Hz. Ali ve taraftarlarının kastedildiği şeklinde bir rivayet nakledilmiştir. Ancak bu rivayetler nüzûl sebebi olarak değil, mâsadak (örnek) kabilinden zikredilmiştir. 3. الأتقى kelimesi sıfat-ı müşebbehe olarak "takvâ sahibi" anlamındadır. Resûlullah'ın (s.a.v.) hayatta olduğu dönemde Hz. Ebû Bekir'in takvâda Resûlullah'tan üstün olduğu söylenemez. 4. Ayetlerde, başka kimselerin nimetlerinden faydalanmak ve borçlu olmak değil, infakın bir karşılık veya minnet borcu sebebiyle değil, sırf Allah rızası için yapılmış olması kastedilmektedir. 5. الأتقى kelimesinin karşısında yer alan الأتقى kelimesinin muhtevası ve ayetlerdeki ikili anlatı, Ebû'd-Dehdâh kıssasındaki duruma uygundur. Şî'ler ayetin kesinkes Hz. Ali (a.s.) hakkında indiği konusunda ısrarcı değildir. Özetle, Râzî'nin ayetle ilgili görüşü son derece zayıftır ve hatalarla doludur.⁴⁵ Şîrâzî, Râzî'nin ayetleri Hz. Ebû Bekir'e tahsis etmesinin ve Şia'ya yönelik eleştirilerinin tarihî, ilmî ve dilsel açıdan isabetsiz olduğunu ileri sürmektedir.

3. Sünnî Müfessirlerin Ayete Yaklaşımı

Ehl-i sünnet, el-Leyl 92/17. ayette Hz. Ebû Bekir'den bahsedildiği noktasında hemen hemen görüş birliği içindedir. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Hz. Ebû Bekir'in faziletleri hakkında aktardığı rivayetlerin birinde "Bu ayetlerin sadece onun ve babasının söyledikleri hakkında indiği söylenmektedir".⁴⁶ Râzî "Bizden olan müfessirler, bu ifadeyle kastedilenin Ebû Bekir (r.a.) olduğu konusunda icma etmiştir" demiştir.⁴⁷

Erken dönem tefsirlerinde ayetlerle imamet konusu arasında bağlantı kurulmamıştır. Örneğin Taberî (ö. 310/923) yalnızca son ayetlerin Hz. Ebû Bekir hakkında indiği yönündeki rivayetleri

⁴⁴ Muhammed Hüseyin eṭ-Ṭabâṭabâî, *el-Mîzân fî tefsîri'l-Kur'ân* (Beyrut: Müessesetu'l-A'lemî li'l-Matbu'ât, 1997), 20/343-352.

⁴⁵ Şîrâzî, *el-Emsel fî tefsîri Kitâbillâhi'l-münzel*, 15/290-291, 299-301.

⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, *Fedâilu's-Sahâbe*, ed. Vasiyyullâh Muhammed 'Abbâs (Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1404), 1/95 (no. 66).

⁴⁷ Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 1999), 31/187.

zikretmiştir.⁴⁸ Mâtürîdî (ö. 333/944) ayetlerin anlamı ve kelâmî tartışmalara odaklanmış, yalnızca ayetlerin Hz. Ebû Bekir hakkında indiği hakkındaki görüşleri aktarmıştır. Hatta o, ayetlerin Ebû'd-Dehdâh hakkında indiği görüşünü de aktarmış, bu konuda bir sorun görmemiş ve üstünlük tartışmasına girmemiştir.⁴⁹

Ayetler, Ehl-i sünnet nezdinde Hz. Ebû Bekir'in faziletine delil sayılmıştır. Örneğin İbnü'l-Cevzî bir vaazında şöyle demiştir: "Efendimizin arkadaşı Ebû Bekir es-Sıddîk'ın (r.a.) bütün faziletleri herkesten önce elde etmiş olduğuna ben şahitlik ederim. Nitekim ona {وسيجنبها الأتقى} ayeti yeter".⁵⁰ Bununla birlikte Sünnî müfessirler de ayetin yorumunda mezhebî tartışmalardan etkilenmiştir. Aşağıda dört âlimin görüşleri örneği üzerinden bu konu işlenecektir.

Ömer en-Neseî (ö. 537/1142) الأتقى kelimesinin "en takvalı" anlamına geldiğini ve Hz. Ebû Bekir'in niteliği olduğunu söylemekte, onun takvâ bakımından ümmetin en üstünü olduğunu savunmaktadır. Bu görüşünü de üstünlüğün ölçüsünün takvâ olduğunu bildiren إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ إِنْ أَكْرَمَكُمْ عَنْدَ اللَّهِ إِيَّائِي ayetiyle⁵¹ ilişkilendirmekte, böylece Hz. Ebû Bekir'in faziletini Kur'an içi bir irtibatla temellendirmeye çalışmaktadır.⁵²

Râzî, Ömer en-Neseî'nin yaptığı istidlâli mantıkî bir argümana dönüştürmektedir. Şia'nın ayetleri Hz. Ali'ye atfettiklerini belirttikten sonra -ki Tabatabâî ve Şirâzî'nin bu hususu eleştirdiği belirtilmişti- kendisinin bulunduğu bir mecliste konunun tartışıldığını ve ayetin Hz. Ebû Bekir'in üstünlüğünü ortaya koyduğunu söyler.⁵³ Akabinde şöyle der:

Bu argümana göre ayette kastedilen şahsın Hz. Ebû Bekir olması zorunludur. Zira ümmet, Resûlullah'tan (s.a.v.) sonra en faziletli kişinin ya Hz. Ebû Bekir ya da Hz. Ali olduğu konusunda ittifak etmiştir. Ancak ayetin Hz. Ali'ye hamledilmesi mümkün değildir Çünkü [on dokuzuncu] ayette "kendisine karşılık beklenen bir nimeti olmayan" şeklinde bir nitelik zikredilmiştir. Bu vasıf Hz. Ali

⁴⁸ Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, 24/479-480.

⁴⁹ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, thk. Bekir Topaloğlu vd. (İstanbul: Dâru'l-Mîzân, 2005), 17/239-249.

⁵⁰ Ebû'l-Ferec el-Cevzî, *et-Tefsîr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1406/1986), 2/5.

⁵¹ el-Hucurât 49/13.

⁵² Ebû Hafs en-Neseî, *et-Tefsîr fi't-tefsîr*, thk. Mâhir Habbûş vd. (İstanbul: Dâru'l-Lübâb, 1440/2019), 15/380.

⁵³ "Bazıları bunu benim bulunduğum bir ortamda zikredince şöyle dedim: Bu ayette murad edilenin Ebû Bekir olduğu hususunda aklî delil getireceğim: Bu ayette geçen الأتقى ile kastedilen, yaratılmışların en faziletlisidir. Şayet durum böyleyse, bu ayette murad edilenin Ebû Bekir olması gerekir. Bu iki öncül doğru olduğu takdirde, hedeflenen sonuç da doğru olur. Biz, bu الأتقى ile kastedilen yaratılmışların en faziletlisi olduğunu, Yüce Allah'ın اَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ اِيَّائِي buyruğuna dayanarak söyledik. 'En değerli' olan, 'en faziletli' olandır. Bu da, takvâ bakımından daha üstün olanın fazilet bakımından da daha üstün olmasını gerektirir. Eğer denilirse ki: Ayet, her 'en değerli' olanın 'en takvâ sahibi' olduğunu göstermektedir; fakat bu, her 'en takvâ sahibi'nin 'en değerli' olduğunu zorunlu kılmaz; biz deriz ki: Bir kimsenin daha takvâlı oluşu bilinen ve gözlemlenebilen bir nitelik; fakat onun daha faziletli oluşu bilinen ve gözlemlenen bir husus değildir. Bilinen bir şeyin bilinmeyen bir şeyle açıklanması doğru bir yöntemdir; bunun tersine gitmek ise fayda sağlamaz. Bu durumda ayetin takdiri sanki şöyle olmuştur: 'Allah katında en değerli olan kimdir?' şeklinde bir tereddüt ortaya çıkınca, 'O, en takvâlı olandır' denilmiştir. Buna göre ayetin anlamı, 'Takvâ bakımından en üstün olanınız, Allah katında en değerli olanınızdır' şeklinde olur. Böylece buradaki الأتقى kelimesinin Allah katında yaratılmışların en faziletlisi olması gerektiği sabit olmuştur" (er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 31/187-188).

hakkında geçerli değildir; zira o, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) himayesinde yetişmiş, onun tarafından yedirilmiş, içirilmiş, giydirilmiş ve terbiye edilmiştir. Bu durum, Hz. Peygamber'in Hz. Ali üzerinde dünyevî bir nimeti/hakkı bulunduğunu gösterir. Buna karşılık Hz. Ebû Bekir için Hz. Peygamber'in üzerinde böyle bir dünyevî nimeti söz konusu değildir; aksine Hz. Ebû Bekir, Resûlullah'a maddî destekte bulunmuştur ... Ayetin, yaratılmışların en faziletlisine delalet ettiği kabul edildiğinde ve bu kişinin ya Hz. Ebû Bekir ya da Hz. Ali olduğu dikkate alındığında, Hz. Ali ihtimali dışarıda kaldığı için ayetin Hz. Ebû Bekir'e hamledilmesi zorunlu hâle gelmektedir. Bu da ayetin, Hz. Ebû Bekir'in ümmetin en faziletlisi olduğuna delalet ettiğini ortaya koymaktadır.⁵⁴

Görüldüğü üzere Râzî, ayetler arasında irtibat kurarak ve ümmetin icmasına dayanarak Hz. Ebû Bekir'in müslümanların arasında en faziletli birey olduğunu temellendirmeye çalışmış ve tarihî koşulları da bu çıkarımına delil olarak sunmuştur.

Ehl-i sünnet'in ayete yaklaşımının bir diğer dikkat çekici örneğini ortaya koyan müfessir İbn Teymiyye'dir (ö. 728/1328). O, İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin (ö. 726/1325) İsnâaşeriyye mezhebinin imâmete dair görüşlerini savunduğu eseri *Minhâcü'l-kerâme'*ye reddiye olarak telif ettiği *Minhâcü's-sünne* adlı eserinde el-Leyl 92/17. ayete detaylı şekilde değinmiştir. İbn Teymiyye, Hillî'nin Hz. Ali'nin en faziletli sahabe olduğuna dair getirdiği delillere ve Hz. Ebû Bekir'in aleyhine söylediği sözlerle yanıt olarak birkaç yerde ayete değinir. Râzî gibi o da Mekke dönemi koşullarına, nüzûl döneminde Hz. Ebû Bekir'in ortaya koyduğu katkılara değinir, el-Hucurât 49/13. ayete atıfta bulunarak konuyla Allah katında üstün kimseler arasında bağlantı kurar.

İbn Teymiyye'ye göre Şiîlerin, el-Mâide 5/55 gibi bazı ayetleri Hz. Ali'nin faziletine delil getirmesi, Hz. Ebû Bekir hakkında sabit olan ve el-Leyl sûresinin 17–21. ayetleriyle desteklenen fazilet delillerine karşı bir denge kurma çabasından ibarettir.⁵⁵ *الأتقى* kelimesi ya bir türü/cinsi ya da belirli bir şahsı ifade eder. Eğer bir tür kastediliyorsa, bu tür birçok kişiyi kapsar. Bu en takvalılar zümresi içinde, bazı bireylerin diğer bireylerden daha takvalı olması mümkündür. Dolayısıyla Hz. Ebu Bekir, en takvalılar zümresi içinde Hz. Ali de dâhil herkesten üstündür. Kelime belirli bir şahıs olarak anlaşılırsa, bu kişinin ya Hz. Ebû Bekir ya da Hz. Ali olması gerekir. Mekke dönemi ve Hz. Ali'nin yaşam koşulları ikinci ihtimali imkânsız hale getirir. Sadaka vererek fazilete erişmek, ancak karşılığı zorunlu olan yükümlülüklerin yerine getirilmesinden sonra söz konusudur. Nitekim “*Sana neyi infak edeceklerini sorarlar; de ki: İhtiyaç fazlasını*” (el-Bakara 2/219) ayeti fehvasınca, üzerinde birtakım borçlar bulunan kimse, bu zorunlu yükümlülükleri yerine getirmeden sadakayı öne almaz. Şayet böyle yaparsa, verdiği sadakanın reddedilip

⁵⁴ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 31/188.

⁵⁵ Takıyyüddîn İbn Teymiyye, *Minhâcü's-Sünneti'n-Nebeviyye fî Nakzi Kelâmi's-Şi'ati'l-Kaderiyye*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim (Riyad: Câmi'atü'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, 1406/1986), 7/24.

reddedilmeyeceği konusunda fakihler arasında bilinen iki görüş vardır. İşte bu ayet [el-Leyl 92/19], sadakası reddedileceğini söyleyenlerin delil getirdiği ayetlerdendir. Hz. Ali, ilerleyen yaşlarında ihlasla infakta bulunmuş ve İslam'a hizmet etmiş olsa dahi bisetin ilk yıllarındaki zorlu koşullarda yapılan yardım ve destekler çok daha evladır.⁵⁶ Şifler ayetin Ebü'd-Dahdâh hakkında indiğini söyleseler de ayetin Ebü'd-Dahdâh'a özel olması imkansızdır. Ebü'd-Dahdâh'la ilgili rivayetlerin dayandığı anlatı Medine döneminde gerçekleşmiştir. Fakat sûre Mekki'dir. Ayrıca sebep-i nüzûl rivayetlerinde geçen فيه ifadesi esasen sebebiyet değil, olayın ayetin muhtevasına dâhil olduğunu bildirir. Eğer Ebü'd-Dahdâh rivayeti gerçekten sebep-i nüzûlse, bu durumda sûre iki defa inmiş olabilir. el-Leyl sûresinin sonundaki sıfatlara sahabe içinde en uygun birey Hz. Ebû Bekir'dir.⁵⁷ el-Hadîd 57/10 ve et-Tevbe 9/20 gibi infakta bulunanları öven ayetlerde kastedilen ilk kişi Hz. Ebû Bekir'dir.⁵⁸

Konuya dair Süyûtî tarafından ortaya konulan görüşler de burada anılmaya değerdir. Zira Süyûtî'nin el-Leyl 92/17 ayeti üzerine *el-Hablü'l-vesîk fî nuşreti's-Şiddîk* başlıklı müstakil bir risale yazdığı bilinmektedir. Risalenin yazılış sebebinin kendisine yöneltilen bir soru olduğunu belirtmiştir. Soru, el-Leyl sûresinin 15-18. ayetlerinde geçen الأشقى ve الأتقى ifadelerinin belirli iki şahıs (özellikle الأتقى kelimesinde kastedilenin Hz. Ebû Bekir) hakkında olup olmadığı, ayetlerin nüzûl sebebi ve hükmünün hususî mi yoksa umumî mi olduğu hakkındadır. Bu soru, Memlûk dönemi devlet adamlarından Emîr Özdemir (ö. 885/1480) ile Hayır Bey (ö. 928/1522) arasında Hz. Ebû Bekir'in sahâbe arasındaki fazilet üstünlüğü konusunda çıkan bir tartışmaya dayanmaktadır. Hayır Bey'in bu ayet ile el-Hucurât 49/13. ayeti delil göstererek Hz. Ebû Bekir'in sahabenin en üstünü olduğunu savunduğu; Emîr Özdemir'in ayetteki ifadelerin umumî olduğunu iddia ettiği kaydedilmiştir. Her ikisi de birbirinden, âlimlerden yazılı delil getirmelerini talep etmiştir. Benzer bir meselede Şemseddin el-Cevcerî'nin (ö. 889/1484) verdiği "âyet Hz. Ebû Bekir hakkında nazil olsa dahi mânası umumîdir; çünkü ibret lafzın umumunadır" şeklindeki fetva/cevap, Süyûtî tarafından yetersiz ve isabetsiz bulunmuştur. Zira ona göre bu mesele tefsir, hadis, usûl-i fıkıh, kelâm ve nahiv gibi beş ayrı ilim dalında derin vukuf gerektiren bir konudur. Süyûtî, bu yanlış yaklaşımı düzeltmek ve konuyu ilmî esaslara göre iki fasıl hâlinde açıklığa kavuşturmak amacıyla risâleyi telif ettiğini beyan etmiştir.⁵⁹

⁵⁶ İbn Teymiyye, *Minhâcû's-Sünne*, 7/376-378, 382-385.

⁵⁷ İbn Teymiyye, *Minhâcû's-Sünne*, 8/493-503.

⁵⁸ İbn Teymiyye, *Minhâcû's-Sünne*, 8/555.

⁵⁹ 'Abdurrahman es-Süyûtî, *el-Hablü'l-vesîk fî nuşreti's-Şiddîk*, thk. Nâyif b. Kablân b. Rif b. Kusayyân es-Süleyfî el-'Uteybî (Câmi'atü'l-Ezher: Havliyyetü Külliyyetü'd-Dirâsâtü'l-İslâmiyye ve'l-'Arabîyye li'l-Benât bi'l-Mansûra 10, 2000), 783-784.

Müellif risalenin ilk faslında ayetin Hz. Ebû Bekir hakkında indiğini ortaya koymaya çalışmaktadır. Tefsir ve hadis kaynaklarından on bir tane rivayet aktarmakta ve bütün bu rivayetlerin Yüce Allah'ın kendisine lütfettiği bazı özelliklerle Hz. Ebû Bekir'i bütün sahâbeye karşı üstün kıldığını belirtmektedir. Bu rivayetlerin, meselenin hadis/rivayet kanadını teşkil ettiğini söyleyerek bölümü bitirmektedir.⁶⁰

İkinci bölüm dört fasıldan oluşmaktadır. İlk üç fasılda Süyûtî, fetva vermenin ciddiyeti meselesi üzerinden Cevcerî'yi eleştirmektedir. el-Leyl 92/17. ayette Hz. Ebû Bekir'in kastedilip kastedilmediği meselesinin rivayet açısından Taberî gibi müfessirlere, kelami açıdan da Râzî gibi müfessirlere bakılarak çözülmesi gerektiğini belirtmektedir.⁶¹ Son fasılda meseleyi tahkik etmektedir.

Öncelikle bazı müfessirlerin ayette Hz. Ebu Bekir'den bahsedildiği hakkında icma bulunduğunu belirttiklerini hatırlatmaktadır. الأتقى kelimesinin sıfat-ı müşebbehe anlamına geldiğini söyleyen müfessirlerden alıntı yapmaktadır. Daha sonra Taberî'nin bu görüşü kabul etmediğini ve ayette Hz. Ebu Bekir'in kastedildiğini belirtmektedir. Cevcerî, bazı Me'ânî'l-Şur'ân müelliflerine ve kimi müfessirlere uyararak söz konusu fetvaya cüret etmiştir. Fakat selef ve haleften otorite müfessirlerin görüşü, ayetin Hz. Ebu Bekir'e tahsisi yönündedir. Bu kısım, meselenin tefsir yönünü teşkil etmektedir.⁶² Süyûtî'nin lafzın lugavî imkânlarını öne çıkaran yorumlar yerine rivayet merkezli tahsisi tercih ettiği görülmektedir. Ayrıca onun yalnızca Şî izahlara değil, Me'ânî'l-Şur'ân geleneğinde yer alan bazı Sünnî müelliflere de eleştiri yönelttiği görülmektedir.

Süyûtî daha sonra meselenin Arapça ve fıkıh usulü açısından tahliline girer. Analizi özetle şu şekildedir: "Hüküm lafızların umumi manasına göredir, sebebin hususiliğine göre değil" kaidesi burada geçerli değildir. Bu kaide ancak lafızda gerçek bir umûm sigası varsa uygulanır. Oysa ilgili ayette umûm sigası yoktur; ayet hususî bir şahsa işaret etmektedir. Mesele iki açıdan böyledir. Birincisi, ayette umum anlamı الأتقى kelimesindeki ال takısının ism-i mevsul ve ahd/tarif için olması durumunda mümkündür. Fakat bu kelimedeki ال takısı kesinlikle ism-i mevsul olamaz. Çünkü ism-i mevsul için olan ال takısı nahiv âlimlerinin ittifakıyla, ism-i tafdile dâhil olamaz. İsm-i tafdile gelen ال takısı sadece ahd için olabilir. Buradaki ال takısı, ahd için olarak da umum ifade edemez. Çünkü ahd için olan ال takısı ancak cemî isimlerde umum anlamı verebilir, müfret isimlerde veremez. İkincisi, الأتقى ism-i tafdil olup bu kip vaz' açısından umum değil tek bir şahsa özgü üstünlüğü ifade eder; dolayısıyla bu lafız başkalarını kapsamaz. Bazı müfessirler kelimenin ism-i

⁶⁰ Süyûtî, *el-Hablü'l-vesîk*, 785-798.

⁶¹ Süyûtî, *el-Hablü'l-vesîk*, 799-810.

⁶² Süyûtî, *el-Hablü'l-vesîk*, 810-814.

tafdil anlamına geldiğini açıkça belirtmiştir. Arap dili âlimlerinden bu sigayı umûma hamletmek isteyenler, ancak الأتقى kelimesini ism-i tafdil anlamından soyutlayıp, “takva sahipleri” anlamı vermişlerdir. Bu ise katiyen mecazdır. Mecaz ise sözde asıl olan anlam değildir. Mecazi anlama gidebilmek için delil gerekmektedir. Ayette mecaza gitmeyi gerektiren bir delil yoktur. Dolayısıyla tüm bunlar, sözün hakikat üzere ism-i tafdil için olduğunun, ال takısının ahd için olduğunun ve ifadede asla umûm bulunmadığının sabit olmasını gerektirir. Eğer umum anlamının ayetin devamındaki اَلَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّى ifadesinden elde edilebileceği söylenirse bu da mümkün değildir. Çünkü sonraki ayet sıfattır. Sıfat, mevzûfundan daha âmm olamaz ya müsavî ya da daha hâss olabilir.⁶³ Süyûtî yukarıdaki argümanlarının arasında şöyle bir ifade kullanmaktadır: “Bu son derece kıymetli bir tespittir. Allah Teâlâ bunu bana, Siddîk makamını destekleyen bir anlayış olarak ilham etmiştir”.

Süyûtî, *el-İtkân*’da sebep-i nüzûl bahsinde hükmün umumiliği konusunu işlerken, bazen lafzın hususi de olabileceğini, bir diğer ifadeyle hâss sebep karşısında hâss lafız gelebileceğini ve bu durumda hükmün umumî olmayacağını belirtir. Yukarıdaki argümanların aynısını özetleyerek bu ayeti örnek verir.⁶⁴ Süyûtî’nin el-Leyl sûresindeki ayetlerle ilgili bu yaklaşımı bağlamında sebep-i nüzûl konusunda “özel sebep – özel ayet(ler)” şeklinde bir bahis gündeme gelmektedir. Onun taksimi, bazı ‘ulumu’l-Kur’an eserlerinde de bu haliyle benimsenmiştir.⁶⁵

Böylece Ehl-i sünnet âlimlerin ayete bakışı bu dört örnek üzerinden özetlenmiş oldu. Şimdi her iki mezhebin, ayete yaklaşırken savunmacı refleksle hareket edip etmediğini kritik edebiliriz.

4. İmamet Tartışmasının Ayetin Tefsirine Yansımaları

İmamet konusundaki yaklaşımların ve polemiklerin hem bazı Şîî hem de bazı Sünnî âlimlerin açıklamalarına yansıdığı görülmektedir. Şîî müfessirlerden başlarsak, Ahbârî ekolüne mensup müfessirlerde Hz. Ebû Bekir’in sûrede adının dahi geçmemesi dikkat çekicidir. Bu durum ekolün tefsir kaynaklarının sadece imamlardan gelen haberlerle sınırlı kalışıyla irtibatlı olmalıdır.

Usûlî müfessirler ise genelde nüzûl sebepleri arasında Hz. Ebû Bekir hakkındaki rivayete en azından yer vermiş, çoğunlukla Ebü’d-Dahdâh rivayeti tercih edilmiştir. Bu noktada Tabâtabâî ve Tabersî daha ılımlı tavır sergilemişlerdir. Tabâtabâî, sûrenin son ayetlerinin genel bir hitap olduğunu belirtmiştir. Tabersî ise sûrenin ilk ayetlerini tefsir ederken, Hz. Ebû Bekir’le ilgili rivayeti aktardıktan sonra, ayetlerin belirli bir şahsa tahsis edilmesi yerine lafzın umûmî anlamı

⁶³ Süyûtî, *el-Hablû’l-vesîk*, 814-818.

⁶⁴ Süyûtî, *el-İtkân*, 1/112-113.

⁶⁵ Örneğin Zürkânî (ö. 1948) lafız ile sebebi arasında umum ve husus ilişkisini incelediği bölümde bu konuya değinmiştir. Bk. Muhammed Abdulazim ez-Zürkânî, *Menâhilu’l-irfân* (Kahire: İsa el-Babî el-Halebi Matbaası, ts.), 1/124.

çerçevesinde ele alınmasının daha evla olduğunu vurgulamıştır. Mekârim Şîrâzî ise ayetlerin Hz. Ebû Bekir hakkında olmadığını söylemiş, ilginç bir şekilde Hz. Peygamber varken onun en faziletli olamayacağı gibi bir argüman öne sürebilmiştir. Şîî müfessirler arasında en ılımlı tavrı Muğniyye sergilemiştir. O ayetteki ifadenin umum içeren lafız olduğunu belirtmekte, sebab-i nüzûl olarak Hz. Ebu Bekir rivayetlerine herhangi bir itiraz ileri sürmemektedir. Sûrenin tefsirinde Ebü'd-Dahdâh ve Şîa imamlarının adı geçmemektedir.

Surenin hem Mekki hem de Medeni özellikleri barındırma potansiyeline sahip olduğunu belirten Tabâtabâî dışında, ele alınan Şîî müfessirlerden neredeyse tamamı el-Leyl sûresinin Mekki olduğunu söylemiştir. Bununla birlikte ayetlerin sebab-i nüzûlü hakkında Ebü'd-Dahdâh rivayetini tercihe şayan bulmuşlardır. Halbuki Ebü'd-Dahdâh Medineli bir ensârîdir ve İbn Teymiyye'nin isabetle belirttiği gibi, Ebü'd-Dahdâh rivayetinin tarihlendirmesi Medine dönemine uygundur. Şîî müfessirlerin bu çelişkiyi görmezden geldiğini söylemek yerinde bir tespit olur. Hatta Ebû'l-Fütûh er-Râzî, Ebü'd-Dahdâh rivayetini göz önünde bulundurarak, sûrede yerilen şahsın ancak bir münafık olabileceğini tespit etmiş, fakat Mekke döneminde (özellikle ilk yıllarda) münafıklık hadisesinin ciddi anlamda ortaya çıkmadığını nedense göz ardı etmiştir. Nitekim İbn Âşûr'un (ö. 1973) isabetle belirttiği gibi ayetlerde kastedilen kimseler Resûlullah'ı (s.a.v.) yalanlayıp Kur'an'dan yüz çevirenlerdir. Bu vasıf İslâm'ın ilk döneminde fiilen sadece kâfirlerde bulunmaktadır. O dönemde insanlar kâfirler ve takvâ sahibi müminler olmak üzere iki gruptur. Ebü'd-Dahdâh rivayetleri, sebab-i nüzûlden ziyade, olayı ayetin içerdiği muhtevayla ilişkilendirme babında nakledilen bir haberin varyantları olmalıdır.⁶⁶

Mekârim Şîrâzî'nin sûredeki ikili anlatımı, bir diğer ifadeyle cennetlik ve cehennemlik iki tipolojinin anlatımını Hz. Ebû Bekir yerine Ebü'd-Dahdâh rivayetiyle daha uyumlu olarak telakki etmesi de gerçekten dikkat çekicidir. Sûredeki cehennemlik ve bencil şahısların Mekke müşriklerine daha uygun olduğu açıktır. Mekârim Şîrâzî'nin, bazı Sünnî müfessirlerin ve bu meyanda Kurtubî'nin Ebü'd-Dahdâh rivayetini tercih ettiğini söylemesi de gerçeği yansıtmamaktadır. Kurtubî tercihini açıkça belirtmese de Hz. Ebû Bekir hakkındaki rivayetleri benimsediği anlaşılmaktadır.⁶⁷

Sünnî müfessirlerin Mekke şartları ve Hz. Ali'nin o dönemki yaşı bağlamında yaptıkları analizi tenkit eden Mekârim Şîrâzî'ye göre 19-20. ayetlerde başka kimselerin nimetlerinden faydalanmak ve borçlu olmak değil, infakın bir karşılık veya minnet borcu sebebiyle olmaksızın sırf Allah rızası için yapılmış olması kastedilmekteydi. Fakat birinci başlıkta belirttiğimiz gibi, Kureyşliler Hz. Ebû

⁶⁶ Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye, 1984), 30/387-388, 390.

⁶⁷ el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, 20/90.

Bekir'in Bilâl'i azat etmesini, mukabil bir iyilik veya bir menfaat karşılığında yaptığını iddia etmiş, son ayetler ise bu iddiayı reddetmek üzere nazil olmuştur.⁶⁸ Zemahşerî (ö. 538/1144) de dilbilimsel açıdan ﴿وَمَا لِأَحَدٍ عِنْدَهُ مِنْ نِعْمَةٍ تُجْزَى﴾ ve ﴿إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِ الْأَعْلَى﴾ ayetlerinin şu iki anlama gelebileceğini belirtmektedir. Birinci anlam şöyledir: Rabbinin rızasını kazanmanın dışında hiç kimsenin onun nezdinde bir nimeti yoktur. İkincisi anlam ise şu şekildedir: O, malını herhangi bir nimet karşılığı değil sadece Rabbinin rızası için verir.⁶⁹ Bazı Ehl-i sünnet âlimleri, Hz. Ali'nin Mekke dönemindeki durumu nedeniyle ayetlerin içerdiği övgüye mazhar olamayacağını belirtirken imamet tartışmasının etkisinde kalsalar⁷⁰ da sebep-i nüzûl rivayetleri ve özellikle 19. ayetin metni, başka birinin yanında menfaat ve borç bulunmaksızın infak etme hususuna dolaylı da olsa işaret etmektedir. Dolayısıyla Mekârim Şîrâzî'nin bu itirazında da imamet tartışmasının etkisini görmek mümkündür.

Sonuç olarak Şîî müfessirler, el-Leyl sûresindeki ayetlerin ve özellikle konumuzu teşkil eden 17. ayetin Hz. Ebû Bekir hakkında indiği verilerini kabul etmemişlerdir. Bu tutum, sûrenin anlatım düzeni ve erken dönem Mekkî bağlamı gibi tarihî ve dilsel verilerden ziyade, kendi yorum gelenekleri içinde şekillenen ön kabullerin Şîî tefsirlere yansıdığını göstermektedir.

Ehl-i sünnet müfessirlerin Şîî müfessirlere karşılık verme amacıyla öne sürdükleri bazı izahlarında da mezhebî kaygıların etkisinde kaldıkları görülmektedir. Örneğin Râzî ve İbn Teymiyye'nin "Leyl 92/17. ayette ya Hz. Ebû Bekir ya Hz. Ali kastedilmektedir ..." diye başlayıp ayette Hz. Ali'nin kastedilemeyeceğini söylemeleri, imamet tartışmalarından etkilendiklerinin en bariz göstergelerindendir. Müfessirler imamet polemiğinden etkilenmiş, ayetin Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ali'den hangisinin üstünlüğüne delil olabileceği konusuna kafa yormuşlardır. Fakat ayetin imamet konusuyla bağlantısının kurulması zorlama bir te'vildir. Zira imamet sorunu Kur'an'ın nüzûl sürecinin tamamlanmasından sonra ortaya çıkan teopolitik bir mesele olduğundan Kur'an'da imametle alakalı bir nassın varlığını ima etmek anakronizmle sonuçlanmaktadır.

Aynı mezhebi kaygının etkisinde kalarak Ömer en-Nesefî ve Râzî'nin söz konusu ayet ile Hucurât Sûresi arasında irtibat kurarak, ümmetin en faziletli bireyinin Hz. Ebû Bekir olduğunu ispatlamaya çalışması gerçekten dikkat çekicidir. Metin merkezli yorumlarla ayetleri doğrudan alakalı olmadığı konularda delil olarak sunmak her zaman olumlu sonuç vermeyebileceği gibi keyfî te'villere de kapı aralayabilir. Nitekim Şîî âlimler de Kur'an'da çeşitli ayetlerden kendilerince Hz. Ali'nin üstünlüğüne ve imametine işaret eden pek çok delil öne sürmüşlerdir. Râzî'nin الأتقى

⁶⁸ İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 5/492.

⁶⁹ Ebû'l-Kâsım ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an haqâ'iki gavâmi'it-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vücihi't-te'vîl* (Beyrut: Daru'l-Kitâbi'l-Arabi, 1407), 4/764-765.

⁷⁰ Bk. Öztürk, *Tefsirde Ehl-i Sünnet - Şia Polemikleri*, 33.

kelimesinin sıfat-ı müşebbehe anlamına gelebileceği ihtimalini göz önünde bulundurmaması bir yana, bu argüman ikna edici olmaktan uzaktır. Nitekim Âlûsî (ö. 1270/1854) Râzî'nin argümanı hakkında şöyle demiştir: “İmam, ayetlerle Hz. Ebû Bekir'i ümmetin en faziletlisi olduğunu istidlal etmiş; ayrıca ayetlerde, Şiîlerin Hz. Ali hakkında olduğu iddiasını reddeden hususlar bulunduğunu belirtmiş, bu konuda sözü uzatmış ve müsellemlerle olmayan deliller ileri sürmüştür”.⁷¹ Bazı araştırmacılar, Râzî'nin bu ayette ileri sürdüğü argümanı “demagojik bir üslûp”⁷² ve Şiîlerin “benzeri yolu kendisinin takip etmesi” tutarsızlığı olarak nitelemişlerdir.⁷³

Râzî'nin, Mekke şartları çerçevesinde ayette Hz. Ali'nin kastedilemeyeceğini belirtmesi bağlam açısından tutarlı bir görüştür. Fakat ayetten ümmetin en faziletli insanına işaret çıkarımında bulunması ikna edici bir söylem niteliğinden uzaktır. Ayetteki الأتقى kelimesi “en faziletli” diye anlaşıldığında ve Hz. Ebû Bekir'in ümmetin en faziletlisi olduğuna işaret olarak alındığında, sûrede bazı işkâller ortaya çıkabilir. Örneğin önceki ayetlerdeki الأشقى kelimesinde Ebu Süfyân veya Ümeyye b. Halef kastedilebilir.⁷⁴ Ümeyye b. Halef kastedildiği takdirde bir sorun akla gelmese de ayetin özel olarak Ebu Süfyân'dan bahsettiği farz edildiği takdirde bu durum kelâmî açıdan bazı işkallere yol açabilir. Zira Ehl-i sünnet kaynakları Ebû Süfyân'ın daha sonra samimi bir müslüman olduğunu kaydederken Şiî müellifler aksini iddia etmekte, onun bir münafık ve zındık olduğunu, Hz. Peygamber'e inanmadığını ileri sürmektedirler.⁷⁵ Dolayısıyla ayetlerden Hz. Ebû Bekir'in efdaliyetini istidlal etmek, ayette yerilenlerin cehenneme mahkûm olduğunu kabullenmeyi ve Ehli sünnet müfessirlerin, kendi mezheplerinin benimsemediği bir görüşe kapı aralamaları anlamına gelebilir. Sonuç olarak ayetin doğrudan konu edinmediği hususlarda temkinli olmak en iyisidir. Zira el-Leyl ve el-Hucurât sûrelerindeki ayetlerin umumi lafız olması kanaatimizce lugavî açıdan daha isabetli görünmektedir. Nitekim Râzî de el-Leyl sûresinin başında Kaffâl eş-Şâşî'den (ö. 365/976) sûrenin anlamının genel/umumi olduğunu nakletmiş ve buna itiraz etmemiştir.⁷⁶

Râzî'nin mezhebî tartışmaların etkisinde kaldığı bir diğer nokta, Şia'ya atfettiği görüştür. O, Şia'nın el-Leyl sûresinin son ayetlerinde Hz. Ali hakkında indiğini kabul ettiklerini belirtmiştir. İkinci başlıkta görüldüğü üzere Şiî müfessirler genelde ayette Ebû'd-Dahdâh'ın kastedildiğini ileri

⁷¹ Şihâbüddîn Âlûsî, *Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-azîm ve's-seb'îl-mesânî*, thk. Ali Abdülbârî Atiyye (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1995), 15/371.

⁷² Öztürk, “Tefsirde Fahreddin er-Râzî”, 315.

⁷³ Abdullah Aygün, “Tefsirlerde Görülen Bazı Tutarsızlıklar ve Sebepleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/55 (2018), 956.

⁷⁴ Nizâmüddîn en-Nîsâbü'rî, *Garâ'ibü'l-Kur'ân ve regâ'ibü'l-furkân*, thk. Zekeriyya Ümeyrat (Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1995), 6/512.

⁷⁵ İrfan Aycan, “Ebû Süfyân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/232.

⁷⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 31/181.

sürmektedirler. Tabatabâî ve Şîrâzî de bu konuda Râzî'ye cevap vermiş, Hz. Ali görüşünün ayet metni ve senet açısından zayıf rivayetlere dayandığını belirtmişlerdi.

İbn Teymiyye'nin Râzî'nin bu konudaki argümanlarını benimsediği belirtilmişti. Kanaatimizce onun argümanları da mezhebî kaygılardan etkilenmiştir. Râzî'den farklı olarak o, el-Leyl sûresindeki infak ayetlerini nafil ibadet bağlamında değerlendirmiş ve böylece zekât ibadetinin kurumsal olarak emredilmediği bir dönemde konuyu farz-nafil meselesiyle ilişkilendirmiştir. Dolayısıyla Hz. Ebû Bekir'in üstünlüğünü kanıtlama adına anakronik bir okuma yapmıştır. Ayrıca Ebû'd-Dahdâh rivayetini incelerken, ikinci kez nüzûl ihtimaline değinmiştir. Böylece rivayetleri kurtarma adına, nass-olgu ilişkisi ve Kur'an tarihi açısından izahı güç bir konu olan "mükerrer nüzûl" meselesine⁷⁷ onay veren yaklaşımını bu konuda da gündeme getirmiştir.

Ayet hakkında özel risale yazan Süyûtî, konuyla ilgili en teknik ve ince ayrıntıları gündeme getirmiştir. Ona göre ayette umum bildiren bir siga bulunmamaktaydı. Bunun gerekçesini üç hususa dayandırmıştı: 1) الأتقى kelimesinin ism-i tafdil olması. 2) İsm-i tafdilin başına gelen ال takısının ancak ahd için olması. 3) Ahd için olan ال takısının müfret isimlerde umum anlamı verememesi.

Sağlamaya tersten başlarsak, Süyûtî üçüncü gerekçede haklıdır. Usul âlimleri -detayda bazı ihtilaflar bulunmakla birlikte- umum lafızları sayarken başına ال takısı gelen müfret isimleri de saymış ve ahd anlamının bulunmaması gerektiğini belirtmişlerdir.⁷⁸ İkinci gerekçede de haklıdır. Zira İbn Hişâm (ö. 761/1360) ve Abdurrahmân el-Câmî (ö. 898/1492) gibi nahiv otoriteleri ism-i tafdilin başına gelen ال takısının mutlaka ahd için olacağını ve ism-i mevsul anlamında olmasının imkânsız olduğunu belirtmektedirler.⁷⁹

Ne var ki Süyûtî'nin ilk gerekçesi kesinlik arz etmemektedir. Bu görüşü benimseyenlerin bulunduğu kendisi de işaret etmişti. Taberî'nin bu görüşü kabul etmediğini belirtmişti. Fakat Süyûtî bu referansında yanılmıştır. Taberî, Süyûtî'nin kendisinden aktardığı ifadeleri (هو الصحيح) (الذي جاء به الآثار عن أهل التأويل) kelimesinin التقي anlamına gelişi konusunda sarf etmemiş, 19. ayetin anlamını açıklarken bu ifadeleri kullanmıştır.⁸⁰ Dolayısıyla Taberî de dâhil olmak üzere pek çok müfessir التقي kelimesinin التقي anlamına gelebileceğini kabul etmiştir. Sonuç olarak Süyûtî'nin

⁷⁷ Muhsin Demirci, "Nas-Olgı İlişkisi Açısından Mükerrer Nüzul", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (2001), 5-21.

⁷⁸ el-Fütûhî İbnü'n-Neccâr, *Şerhu'l-Kevkebi'l-münîr*, thk. Muhammed ez-Zühaylî - Nezîh Hammâd (Kahire: Mektebetü'l-Ubeykân, 1997), 3/133-136.

⁷⁹ İbn Hişâm el-Enşârî, *Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'ârîb*, thk. Mâzin el-Mübârek - Muhammed Ali Hamdullah (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1985), 71; Nûrüddîn Abdurrahmân b. Ahmed Mollâ el-Câmî, *Mollâ Câmî*, thk. Mehmet Can (İstanbul: Şefkat Yayıncılık, 2015), 632.

⁸⁰ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 24/478-479.

“el-Leyl 92/17 ayetinin yalnızca hakkında nazil olduğu kimseye özel ve sınırlı olduğu kesinlik kazanmıştır.” ifadesi⁸¹ tam olarak gerçeği yansıtmamaktadır.⁸²

Yeri gelmişken Süyûtî'nin risalesine reddiye olarak yazılan makaleye işaret etmeliyiz. el-Müceddid, Süyûtî'nin sebep-i nüzûl olarak aktardığı rivayetlerin ahad olduklarını ve senet açısından sorunlar barındırdıklarını iddia etmektedir. Ebû'd-Dahdâh rivayetinin sebep-i nüzûl olarak daha uygun olduğunu ve sûrenin Medenî olduğunu iddia etmektedir. Ayetlerde Hz. Ebu Bekir'in övüldüğü ve kastedildiği konusunda icmanın bulunmadığını, الأتقى kelimesinin tafdil anlamına gelmediğini, kelime de ahd anlamının bulunmadığını, tafdil anlamına gelse bile kelimenin nisbi bir üstünlük ifade edebileceğini belirtmektedir. Dolayısıyla ayette kesinkes ve sadece Hz. Ebu Bekir'in kastedilmesi doğru değildir. el-Müceddid de Süyûtî'nin Taberî'den yaptığı alıntıdaki hataya bizden önce dikkat çekmiştir. Makalesinin son kısmında Hz. Ebû Bekir hakkında Râzî'nin değerlendirmelerini de eleştirmektedir.⁸³ Ayetlerde Hz. Ebu Bekir'in kastedildiği konusunda icmanın bulunmaması, الأتقى kelimesinin tafdil anlamına gelmeyişi tespitleri makalemiz tarafından ulaşılan sonuçlara paraleldir. Fakat sûrenin Medenî oluşu yönündeki tercihinin, sebep-i nüzul ve Hz. Ebu Bekir hakkındaki eleştirilerinin mezhep taassubundan kaynaklandığı açıktır.

Ayetin özel mi yoksa umûmî mi olduğu konusunda şu hususlar da göz önünde bulundurulmalıdır: Bazı müfessirler ayetteki الأتقى kelimesinin genel bir anlam içerdiğini belirtmektedir.. Nitekim İbn Teymiyye'nin de kelimenin cins veya şahıs için olabileceğine ihtimal verdiğini görmüştük. Örneğin İbn Kesîr şöyle der: “Şüphesiz o (Hz. Ebû Bekir) bu kapsamın içindedir; hatta ümmetin tamamı içinde buna en lâıyk olanıdır. Zira ayetin lafzı genel umum bir ifade taşımaktadır.”⁸⁴ Bazı müfessirler ayeti genel bir anlam çerçevesinde izah etmiştir. Örneğin Beyzâvî (ö. 685/1286) ayeti tefsir ederken şöyle demiştir: “Yani şirkten ve günahlardan sakınan kimse, oraya (cehenneme) girmez; bırakın girmeyi, ona yaklaşması ve orada azap görmesi bile söz konusu olmaz...”⁸⁵

⁸¹ Süyûtî, *el-İtkân*, 1/113.

⁸² Muhammed Bekir İsmail de bu konu hakkında Süyûtî'ye kısmen benzer eleştiriler yöneltmiştir. Bk. Muhammed Bekir İsmail, *Dirâsât fî 'ulûmî'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru'l-Menâr, 1999), 171-173.

⁸³ el-Müceddid, “Naḳḍu Risâleti'l-Ḥablü'l-Vesîḳ fî Nuṣṣati's-Şiddîḳ”, 86-143.

⁸⁴ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ân* 'l-'azîm, 8/422.

⁸⁵ Ebû Sa'îd el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, thk. Muhammed 'Abdurrahman el-Mar'aşlî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 1418), 5/318. الأتقى kelimesinin cins anlamına geldiğini kabul eden başka âlimler de vardır. Örneğin İbn Mâlik (ö. 672/1274) harf-i tarif konusunu işlerken sıfat mevsuf uyumu meselesinde şöyle demektedir: “Kapsayıcı anlam taşıyan sıfat ile onun haberinde çoğunlukla lafzın uygunluğu gözetilir. Nitekim والجار ذي القربى والجار الجنب ve لا والجار ذي القربى والجار الجنب إلا الأتقى* الذي كذب وتولى* وسيجنّبها الأتقى* الذي يؤتي ماله يتزكى* ayetlerinde (en-Nisâ 4/36; el-Leyl 92/15-18) olduğu gibi. Bazen de lafız değil, anlam uygunluğu esas alınır. Bunun örneği de şu ayettir: أو الظفلى الذين لم يظهروا على عورات النساء (en-Nûr 24/31). Bk. Cemâleddîn İbn Mâlik, *Şerhu Teshili'l-Fevâ'id*, thk. Abdurrahman es-Seyyid - Muhammed Bedevî el-Mahtûn (Kahire:

Kur'an'da ^{ٱلَّذِينَ} يَقُولُونَ لَئِنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ⁸⁶ ayetinde de ism-i tafdil benzer bir yapıda kullanılmıştır. Bu ayette bazı rivayetlerde ^{ٱلْعَزُورُ} kelimesiyle İbn Selûl, ^{ٱلَّذِينَ} kelimesiyle de Hz. Peygamber kastedilmektedir. Fakat bazı tefsirlerde bu kelimelerle İbn Selûl ve ashabı ile Hz. Peygamber ve ashabının kastedildiği belirtilmektedir.⁸⁷ Dolayısıyla bu ayette ism-i tafdil genel bir anlama gelebilmiştir. Bu durumda ^{ٱلْأَعَزُّ} kelimesi de gayet tabii genel bir anlam ifade edebilir.

Sonuç olarak el-Leyl 92/17. ayette sadece Hz. Ebû Bekir'e yönelik bir anlatımın olmadığı, bir diğer ifadeyle umum bildiren bir ifadenin yer aldığı tespiti daha tutarlı görünmektedir. Fakat Hz. Ebû Bekir'in bu ayette övüldüğü inkârı zor bir hakikattir. Hatta Şinkî'nin (1907-1974) isabetle belirttiği gibi, fıkıh usulü açısından nüzûl sebebi olan olay ayet kapsamına kesin olarak dâhildir.⁸⁸ Binol'un ifadesiyle, "ayetlerin ihtiva ettiği olumlu davranışlar, Hz. Ebu Bekir'in şahsında adeta ete kemiğe bürünmüş ve bu yüzden sûre, onunla özdeşleştirilmiştir".⁸⁹

Sonuç

Makalede el-Leyl 92/17. ayet, Ehl-i Sünnet ve Şia arasındaki imamet polemiğinin tefsire yansımaları bağlamında ele alınmıştır. Ayetin bağlamı, izahları ve mezhepsel yaklaşımların tefsire yansımaları mukayeseli olarak incelenmiştir. Ayetin tefsirinde belirleyici olanın yalnızca rivayet malzemesi değil, farklı rivayetler arasındaki tercihleri şekillendiren teopolitik kabuller olduğu görülmüştür.

Şii tefsir geleneğinde, Ahbârî müfessirlerin ayette Hz. Ebû Bekir'e temas etmediği ve Ebü'd-Dahdâh kıssasını öne çıkardığı tespit edilmiştir. Usûlî müfessirler arasında daha mutedil yaklaşımlar görülse de genelde ayetin Hz. Ebû Bekir hakkında indiğini kabul etmekten uzak durulduğu anlaşılmaktadır. Şii gelenek, ayetin genel olduğu yönündeki dilsel imkânı, Sünnî iddiaları reddetmek için kullanmıştır. Sûrenin Mekkîliği konusunda genel bir kabul bulunmasına karşın, Medine dönemine ait bir sahabi olan Ebü'd-Dahdâh rivayetinin tercih edilmesi, mezhepsel ön kabullerin tarihsel bilgilerin önüne geçtiğini göstermiştir.

Şii müfessirler arasında Muğniyye gibi bazı isimler ise oldukça ılımlı tavır sergilemişlerdir. Muğniyye kapsayıcı bir yaklaşım sergileyerek ayetin genel anlamına vurgu yapmış, Hz. Ebû Bekir rivayetlerine açık bir itiraz yöneltmemiş ve Ebü'd-Dahdâh rivayetini anmamıştır.

Hecer, 1410/1990), 1/258-259. Bu örnekte tıpkı ^{ٱلْطِفْلُ} kelimesinin cins isim olarak "erkek çocuklar" anlamına geldiği gibi ^{ٱلْأَعَزُّ} kelimesi de çoğul anlama gelmektedir.

⁸⁶ el-Münâfikûn 63/8.

⁸⁷ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte (Beyrut: Dâru İhyâ'î't-Türâs, 1423), 4/340.

⁸⁸ Muhammed el-Emîn eş-Şinkî, *Eḍvâ'ü'l-beyân fî izâhi'l-Ḳur'ân bi'l-Ḳur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Fikr Li't-Tabâa ve'n-Neşr ve't-Tevzi', 1995), 8/553.

⁸⁹ Ali Binol, "Leyl Sûresi Bağlamında İki İnsan Tipi ve Davranış Biçimleri", *Social Sciences Studies Journal* 8/93 (2022), 53.

Ehl-i sünnet tefsir geleneğinde ise el-Leyl 92/17. ayet büyük ölçüde Hz. Ebû Bekir'in faziletine delil olarak değerlendirilmiş; özellikle Râzî, İbn Teymiyye ve Süyûtî gibi âlimler tarafından ayet, imamet/fazilet tartışmaları çerçevesinde detaylı şekilde analiz edilmiştir. Ayetin izahında dilbilimsel analizler, sebep-i nüzûl tartışmaları ve usûl-i fıkıh kaideleri birlikte kullanılmıştır. Özellikle ayet hakkında müstakil risale yazan Süyûtî, teknik açıdan dikkat çekici argümanlar zikretmiştir. O, ayetin hususî bir şahsa tahsisini, dilbilimsel ve usûlî bir zorunluluk olarak ileri sürmüştür. Dahası Me'ânî'l-Kur'ân geleneğinde öne çıkan lugavî yorumları isabetsiz bularak bazı Sünnî müfessirleri dahi eleştirmiştir. Böylece "en faziletli sahâbî" konusunda bir sonuca ulaşmak için görüşler arasında seçmeci davranmış ve dilsel verileri göz ardı etmiştir.

Râzî, İbn Teymiyye ve Süyûtî gibi âlimlerin izahları, dil ve tarih verilerinin tarafsız bir analizinden ziyade, mezhepsel bir refleksin sonucu olarak değerlendirilmelidir. Söz konusu izahlar bir takım ön kabuller, tercihler ve tartışmaların etkisi altında yapılmıştır. Ayetin Hz. Ebû Bekir hakkında inmesi neredeyse kesin olmakla birlikte ayetten onun en faziletli sahabî olduğunu çıkarsamak zorlama bir yorum mesabesindedir. Taberî'den yaptığı alıntıda Süyûtî'nin kalemi sürçmüştür. Dolayısıyla el-Leyl 92/17. ayetin izahında Sünnî müfessirler de mezhep tartışmalarından etkilenmiştir. Ayrıca Taberî ve Mâtürîdî gibi erken dönem öncü müfessirlerin üstünlük konusuna değinmemeleri, imamet konusundaki mezhebî kabullerin daha sonraki asırlarda Sünnî müfessirleri de etkilediğini göstermektedir.

el-Leyl 92/17. ayet etrafındaki tartışmalar, dilsel ve tarihsel verilerin kullanımında mezhepsel kabullerin etkili olduğunu gösteren dikkat çekici bir örnek sunmaktadır. Mezhep polemiklerinin rivayet tercihlerine, dilbilimsel verilerin kullanım biçimine yön verebildiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla tefsirde gerek dilbilimsel gerek rivayetsel analizler okunurken müelliflerin mezhebî ve teopolitik kaygılarının da göz önünde bulundurulması gerektiği daima göz önünde bulundurulmalıdır.

Makale Türü / Article Type

Değerlendirme / Peer-Review

Etik Beyan / Ethical Statement

Benzerlik Taraması / Plagiarism Checks

Çıkar Çatışması / Conflicts of Interest

Etik Beyan Adresi / Complaints

Finansman / Grant Support

Telif Hakkı ve Lisans / Copyright & License

Araştırma Makalesi / Research Article

Çift Taraflı Körleme - En Az İki Dış Hakem / Double anonymized – At Least Two External

Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup, kullanılan veriler literatür taraması ve yayımlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere riayet edildiği ve yararlanılan tüm kaynakların eksiksiz biçimde kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / This study does not require ethical committee approval, as the data were obtained through literature review and published sources. It is hereby declared that scientific and ethical principles were adhered to throughout the preparation of the study, and all referenced works have been duly cited in the bibliography.

Evet / Yes – Turnitin / Ithenticate.

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. / The author(s) has no conflict of interest to declare.

suifdergi@gmail.com

Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. / The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptir ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Yapay Zekâ Kullanımına Dair Yazar Taahhütnamesi

(Author Declaration on the Use of Artificial Intelligence)

Yazar, yapay zekâ araçlarının kullanımına ilişkin şeffaflık, etik uygunluk, orijinallik ve sorumluluk ilkelerine riayet ettiğini beyan etmiş, bu kullanımin etik ilkelere uygun olmasını ve tüm akademik sorumluluğu üstlendiğini taahhüt etmiştir. Nihai düzenlemeler ve akademik uygunluk kontrolleri yazar tarafından gerçekleştirilmiş olup, ortaya çıkan metnin tüm sorumluluğu yazara aittir. Belgenin imzalı asıl nüshası dergi süreç dosyalarında mevcuttur. / The author has declared adherence to the principles of transparency, ethical compliance, originality, and responsibility in the use of artificial intelligence tools. They have affirmed that such usage complies with ethical standards and have undertaken full academic responsibility for it. Final revisions and checks for academic compliance were carried out by the author, who assumes full responsibility for the resulting text. The signed original copy of the document is available in the journal's editorial process files.

Kaynakça/References

- ‘Abduh, Muhammed. *Tefsîru cüz’i ‘Amme*. Kahire: Matba‘atü Mısır, 3. Basım, 1341.
- Admı, Fuat. *Kummî Tefsiri’nde İmamet Anlayışı*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Ahmed b. Hanbel. *Fedâilu’s-Sahâbe*. ed. Vasiyyullâh Muhammed ‘Abbâs. Beyrut: Mu‘essesetu’r-Risâle, 1404.
- Âlûsî, Şihâbüddîn. *Rûhu’l-meânî fî tefsîri’l-azîm ve’s-seb’il-mesânî*. thk. Ali Abdülbârî Atıyye. 16 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1995.
- Aycan, İrfan. “Ebû Süfyân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/230-232. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Aygün, Abdullah. “Tefsirlerde Görülen Bazı Tutarsızlıklar ve Sebepleri”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/55 (2018), 945-958.
- Ayyâşî, Ebû’n-Nadr. *et-Tefsîr*. thk. Kısmü’d-Dirâsati’l-İslâmiyye. Kum: Müessesetu’l-Bise, h. 1420.
- Bahrânî, es-Seyyid Haşim. *el-Burhan fî tefsiri’l-Kur’ân*. thk. Heyet. 8 Cilt. Beyrut: Muessesetu’l-A’lemî li’l-Matbuât, 2. Basım, 1427/2006.
- Begavî, el-Ferrâ’. *Me âlimü’t-tenzîl*. thk. Abdurrezzak el-Mehdî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabiyye, 1999.
- Beydâvî, Ebû Saîd. *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*. thk. Muhammed ‘Abdurrahman el-Marâşlî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, 1418.
- Binol, Ali. “Leyl Süresi Bağlamında İki İnsan Tipi ve Davranış Biçimleri”. *Social Sciences Studies Journal* 8/93 (2022).
- Boşnak, Nagihan Ayşe. *Çağdaş Şii Tefsirinde İmâmet: el-Emsel fî Tefsîri Kitâbillâhi’l-Münzel Örneği*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.
- Demirci, Muhsin. “Nas-Olgı İlişkisi Açısından Mükerrer Nüzul”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (2001), 5-21.
- Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm. *Fezâilü’l-Kur’ân*. thk. Mervân el-Atıyye vd. Dımaşk/Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1995.

- Ebû 'Ubeyde, Ma'mer b. el-Mus'ennâ et-Teymî. *Mecâzu'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî Beyrut: Dâru'l-Kütüb'l-İlmiyye, 1427/2006.
- Ebü'l-Kâsım ez-Zemahşerî. *el-Keşşâf an haqâikiğavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-eķâvîl fi vüçûhi't-tevîl*. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kitâbi'l-Arabi, 1407.
- Ensari, Abdurrahman. "Sünnî ve Şîî Tefsirlerde Nisâ: 4/24. Ayetin Yorumu Bağlamında Mut'a Nikahı". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* VIII/18 (Mart 2017), 113-137.
- Gördük, Yunus Emre. *İmam Cafer es-Sâdık'a İsnat Edilen Tasavvufî Tefsir ve Metodu*. Urfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.
- Gözeler, Esra. *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016.
- Gözeler, Esra. "Mekkî-Medenî Süre Tertipleri: Hz. Âişe, İbn Abbâs-Kurayb, Mucâhid ve Katâde Rivayetleri". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 58/1 (2017), 225-238.
- Gümüş, Sabahattin. *İsnâaşeriyye Tefsir Geleneğinde İmâmetle İlişkilendirilen Âyetlerin Ahbârî ve Usûlî Yorumu*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Habibov, Aslan. "Şîî Tefsir Geleneği". *Tefsire Akademik Yaklaşımlar*. ed. Mehmet Akif Koç - İsmail Albayrak. 1/57-93. Ankara: Otto Yayınları, 2. Basım, 2015.
- Huveyzî, Abdüali b. Cum'a el-Ârûsî. *Tefsîru Nûri's-Sekaleyn*. thk. es-Seyyid Ali 'Âşûr. 8 Cilt. Beyrut: Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, 2001.
- İbn Âşûr, Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye, 1984.
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed. *el-Muharreru'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*. thk. Abdusselâm Abdüşşâfi Muhammed. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001.
- İbn Ebî'l-Hadîd. *Şerhu Nehci'l-belâğa*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. 20 Cilt. Kum: Müessesetü 'İsmâ'iliyyân, 1385.
- İbn Hişâm el-Enşârî. *Muğni'l-lebîb an kütübi'l-e'ârîb*. thk. Mâzin el-Mübârek - Muhammed Ali Hamdullah. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 6. Basım, 1985.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ'. *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-aẓîm*. thk. Sâmi b. Muhammed es-Selâme. 8 Cilt. Riyad: Dâru Taybe, 1999.
- İbn Mâlik, Cemâleddîn. *Şerhu Teshîli'l-Fevâid*. thk. Abdurrahman es-Seyyid - Muhammed Bedevî el-Mahtûn. Kahire: Hecer, 1410/1990.
- İbn Şihâb ez-Zührî. *en-Nâsih ve'l-Mensûh – ve Tenzîlü'l-Kur'ân bi-Mekke ve'l-Medîne*. thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1998.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddîn. *Minhâcü's-Sünneti'n-Nebeviyye fi Nakzi Kelâmi's-Şîati'l-Kaderiyye*. thk. Muhammed Reşâd Sâlim. 9 Cilt. Riyad: Câmî'atü'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, 1406/1986.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *et-Tefsîr*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütüb'l-İlmiyye, 1406/1986.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *Zâdü'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr*. thk. Züheyr eş-Şâviş. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1423/2002.
- İbnü'n-Neccâr, el-Fütûhî. *Şerhu'l-Kevkebi'l-münîr*. thk. Muhammed ez-Zühaylî - Nezîh Hammâd. 4. Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Ubeykân, 2. Basım, 1997.
- Kâşânî, el-Feyz. *eş-Şâfi fi tefsîri'l-Kur'ân*. thk. es-Seyyid Muhsin el-Hüseynî el-Emînî. 7 Cilt. Tahran: Dâru'l-Kütüb'l-İslâmiyye, H. 1419.
- Kummî, Ebu'l-Hasen. *Tefsîru'l-Kummî*. 3. Cilt. Kum: Müessesetü'l-İmâm el-Mehdî, H. 1435.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berduni, İbrâhim el-İtfiyyîş. 20 Cilt. Kahire: Daru'l-Kütüb'l-Mısriyye, 2. Basım, ts.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. thk. Bekir Topaloğlu vd. 19 Cilt. İstanbul: Dâru'l-Mîzân, 2005.
- Mîlânî es-Seyyid Ali. "Medâ Sıhhati'l-Münâzarati'l-Vâkıa beyne'l-İmâm es-Sâdık aleyhi's-selâm ma'a Ehadi'r-Râfida". Şebeketü Râfid - el-Akâidi'l-İslâmiyye. Erişim 26 Aralık 2025. <https://research.rafed.net/-أسئلة/وردود/225-الحديث/1095-مدى-صحة-المنظرة-الواقعة-بين-الإمام-الصادق-ع-مع-بعض-الرافضة-حول-فضيلة-أبي-بكر>
- Mollâ el-Câmî, Nûrüddîn Abdurrahmân b. Ahmed. *Mollâ Câmî*. thk. Mehmet Can. İstanbul: Şefkat Yayıncılık, 2015.
- Muğniyye, Muhammed Cevâd. *et-Tefsîrü'l-kâşif*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Envâr, ts.
- Muğniyye, Muhammed Cevâd. *et-Tefsîrü'l-mübîn*. Beyrut: Müessesetü 'İzzi'd-Dîn, 1403/1983.
- İbn Akîle el-Mekkî. *ez-Ziyâde ve'l-ihsân fi ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Safâ Hakkı vd. 9 Cilt. Şârika: Câmîatü's-Şârika, 1427/2006.
- Muhammed Bekir İsmail. *Dirâsât fi ulûmi'l-Kur'ân*. Kahire: Dâru'l-Menâr, 2. Basım, 1999.
- Mukâtil b. Süleymân. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Türâs, 1423.

- Müceddid, es-Seyyid Hasan el-Hüseynî Âl. "Naḳḍu Risâleti'l-Hablü'l-Vesîḳ fî Nuṣṣati's-Şiddîḳ". *Müessesetü Âl Beyt Tûrasûna* 3-4 (1416), 86-143.
- Nebhâ, Hızır Muhammed. *Tefsîri'l-Îmâm Cafer es-Sâdık ve yelîhî Hurâfetu't-tefsîri's-sûfî inde'l-Îmâm es-Sâdık*. Beyrut: Dâru'l-Hâdî, 1428/2007.
- Nesefî, Ebû Hafs. *et-Tefsîr fî't-tefsîr*. thk. Mâhir Habbûş vd. 15 Cilt. İstanbul: Dâru'l-Lübâb, 1440/2019.
- Nisâbü'rî, Nizâmüddîn. *Garâibü'l-Kurân ve regâibü'l-furkân*. thk. Zekerîyya Ümeyrat. 6 Cilt. Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995.
- Nuriyev, Tehran. "Şîa ve Ehl-i Sünnet'e Göre İmâmet (Kummî ve İbn Kesîr Tefsirleri Çerçevesinde)". *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* VI/2 (2020), 577-610.
- Okumuş, Mesut. "Şîi ve Sünnî Müfessirlerin Ehl-i Beyt'le İlgili Bazı Ayetlere Yaklaşımları Üzerine". *Marife: Bilimsel Birikim* IV/3 (2004), 211-233.
- Özaktan, Fatih. "İmâmet Düşüncesi Özelinde Ayyâşî Tefsiri ile Râzî Tefsirinin Karşılaştırılması". *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2021), 259-293.
- Öztürk, Mustafa. "İmam el-Mâtürîdî'nin Şîi İmamet Nazariyesiyle İlişkilendirilen Ayetler Ekseninde Şiilik Eleştirisi". *Uluslararası Maturidilik Sempozyumu (Dünü, Bugünü ve Geleceği): Bildiriler*. ed. Sönmez Kutlu. 126-142. Ankara: Ahmet Yesevî Üniversitesi, 2018.
- Öztürk, Mustafa. *Tefsirde Ehl-i Sünnet - Şia Polemikleri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 3. Basım, 2015.
- Öztürk, Mustafa. "Tefsirde Fahreddin er-Râzî". *İslâm Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahreddin er-Râzî*. ed. Ömer Türker - Osman Demir. 279-346. İstanbul: İSAM Yayınları, 2013.
- Râzî, Fahrüddîn. *Mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 1999.
- Râzî, Ebû'l-Fütûh-e. *Ravzü'l-cinân ve ravhü'l-cinân fî tefsîri'l-Kurân*. thk. Muhammed Ca'fer Yâhakî. 13 Cilt. Meşhed: Âstân-e Kuds-e Razavî – Bunyâd-e Pejûheşhâ-ye İslâmî, 1376.
- Sâdık, Ca'fer b. Muhammed. *Tefsîru'l-Kurân*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nafiz Paşa, no 65.
- Sultân 'Alî Şâh. *Beyânü's-seâde fî makâmâtî'l-ibâde*. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetu'l-A'lemî li'l-Matbuât, 2. Basım, 1408/1998.
- Süyûtî, Abdurrahmân Celâlüddîn. *ed-Dürrü'l-mensûr fî't-tefsîr bi'l-me'sûr*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2011.
- Süyûtî, Celâleddîn. *el-Hablü'l-vesîḳ fî nuṣṣeti's-Şiddîḳ*. thk. Nâyif b. Kablân b. Rîf b. Kusayyân es-Süleyfî el-Uteybî. Câmî'atü'l-Ezher: Havliyyetü Külliyyetü'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye ve'l-Arabiyye li'l-Benât bi'l-Mansûra 10, 2000.
- Süyûtî, Celâleddîn. *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kurân*. thk. M. Ebu'l-Fazl İbrâhim. 4 Cilt. Mısır: el-Hey'etü'l Mısıriyye, 1974.
- Şibl (thk.), Ali b. Abdülazîz el-Ali Âl. *Munâzaratu Ca'fer b. Muhammed es-Sâdık me'a'r-Râfîzî fî't-tefdîl beyne Ebî Bekr ve 'Alî radiyallâhu 'anhumâ*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, ts.
- Şinkîti, Muhammed el-Emîn. *Eḍvâü'l-beyân fî izâhi'l-Kurân bi'l-Kurân*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr Li't-Tabâa ve'n-Neşr ve't-Tevzi', 1995.
- Şîrâzî, Nâsır Mekârim. *el-Emsel fî tefsîri Kitâbillâhi'l-münzel*. 15 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbuât, 2013.
- Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin. *el-Mizân fî tefsîri'l-Kurân*. 21 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbuât, 1997.
- Taberî, İbn Cerîr. *Tefsîru't-Taberî - Câmî'u'l-beyân an tevîli âyi'l-Kurân*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kahire: Dâru Hecr, 2001.
- Tabersî, Emînü'l-İslâm. *Mecme'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kurân*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Murtezâ, 1427/2006.
- Ṭayyâr, Mûsâ'id b Süleymân vd. *Mevsû'atü't-tefsîri'l-me'sûr*. 24 Cilt. Cidde: Dâru İbn Hazm, 2017.
- Tûsî, Ebû Ca'fer. *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kurân*. 11 Cilt. Kum: Müessesetü'n-neşri'l-İslâmî, H. 1431.
- Ünsal, Hadiye. *Erken Dönem Mekki Sûrelerin Tahlili*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. Basım, 2016.
- Ünsal, Hadiye. "Tefsir-Te'vil Ayırımı Çerçevesinde İmam Mâtürîdî'nin Hz. Ebû Bekir'in İmametini Dayandığı Ayetler Üzerine Bir İnceleme". *Orta Asya'dan Anadolu'ya İlmin Yolculuğu*. ed. Yakup Koçyiğit - Aitmat Kariev. 516-528. Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 2021.
- Yazıcı, Ahmet. "Hz. İbrâhim (a.s) Takiyye Yaptı mı? Sâffât Sûresi 89. Ayet Bağlamında Sünnî ve Şîi Müfessirlerin Bakış Açıları". *Uluslararası Hz. İbrahim (a.s.) ve Nübüvvet Sempozyumu Tebliğler Kitabı*. Ed. Atilla Yargıcı - Mahmut Öztürk, II/153-171. İstanbul: Nida Akademi, 2019.
- Zürkânî, Muhammed Abdulazim. *Menâhilü'l-irfân*. 2 Cilt. Kahire: İsa el-Babî el-Halebî Matbaası, 3. Basım, ts.